రాయలనాటి రసికతా జీవనము.

1st Edition 1955
2nd Edition 1957
Price **Rs. One four.**

Published by R. Ramachandra Reddy, Proprietor, Vidyodaya Publications, Cuddapah and Printed by Sree Lalitha Printers, Cuddapah.

రాయలనాటి రసికతా జీవనము.

గ్రంథకర్త:

మహాకవి సరస్వతీపుత్ర

పుట్టపర్తి

ప్రకాశకులు:

విద్యోదయ పబ్లికేషన్స్,

కడప.

మొదటి ముద్రణ 1955
రెండవ ముద్రణ 1957 ఫిబ్రవరి.

వెల. 1-4-0

విజ్ఞప్తి.

"రాయలనాటి రసికతా జీవనము" రెండవ ముద్రణము యింత త్వరలో కావడమునకు కారణ భూతమైన ఆంధ్రుల కళాభిజ్ఞతకు మా కృతజ్ఞత. ఈ గ్రంథమును రచించిన ప్రఖ్యాత కవులు, బహుభాషా వేత్తలుఅయిన "సరస్వతీపుత్ర పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవారిని మేము విశేషించి ఆంధ్ర ప్రజలకు పరిచయము చేయ నవసరములేదు. ఈ పుస్తకమును ప్రకటించుటకు గారణము — నేడు మన తెనుఁగునకు గావలసినవి — చక్కని సాహితీ సమీక్షలు. అవియును లావైన వస్తావేజులవలె, తేదీలు, రాజుల జనన మరణములు గాక — సుందరమైన రచనతో సాగిపోవలెనని. ఈ దృష్టితో — రాయలనాటి రసికతా జీవనమును — నాడు వెలువడిన మహాకవుల కావ్యములలో ప్రతిబింబించిన తీరును — సమన్వయించి కళాత్మకముగ నీ గ్రంథమును రచించిరి. ఆచార్యులవారి గద్యరచనలో — అమృత మున్నది. అనేక భాషల సాంప్రదాయముల క్షుణ్ణముగ జీర్ణించుకొని, తెనుఁగునకు మెఱుగులుదిద్దిరి. నవ్య కవితారీతులను గొనివచ్చిన భగీరథుని సృష్టిని ఆంధ్రదేశము ఆదరించక పోదని మా విశ్వాసము. రచయితలు, పురోగాములైన యువకుల ప్రోత్సాహముతో, స్థాపింపబడిన సంస్థకు ఆంధ్రుల అండ దండ లుండగలవని ఆశింతుము.

విద్యోదయ పబ్లికేషన్స్.

రాయలనాటి రసికతా జీవనము.

ఉ. ఘూరిత రాభ్ర విభ్రమము — పుష్కర రమ్యకరంబు దాన ల
క్ష్మీ రుచిరంబు — సత్త్వగుణ కీర్తిత మూర్తియు — వాలిసాల సం
హార విహార కారణము నౌ రఘుకుంజరభర్తృమున్న — సం
చార మొనర్చె నీ యచల సానుకటంబుల నంబుజననా!

(తెనాలి రామకృష్ణకవి)

మాల్యవంత, మతంగ, పర్వతములు-ఋశ్యమూకాంజనా ద్రులు - ఈశైల శేఖరములకు రామాయణమున బ్రసక్తి గలదు. ఈ ప్రసిద్ధ పర్వతముల నడుమ నుద్భవించిన సాకారమైన విద్యారణ్యుల తపస్సే విజయనగరము. దూరమున 'నానెగొంది కుత్తరమున' "తార" పర్వతమున్నది. అంగది 'ఆనెగొంది' యయ్యెనని గొందఱన్నారు. అనగా 'అంగదుఁడు' పాలించిన పట్టణమట! దీనికి 'హస్తినావతి' యనియుఁ జాల ప్రాచీనమగు పేరు. విద్యానగర రాజులచట యేనుగుల నిలుపుచుండిరి. కన్నడమున "ఆనె" యనఁగా నేనుఁగు. "ధరణీధమ్మిల్ల మాణిక్య" మైన యాపట్టణమునకు "అడుగున నుండి యున్నదిలమై చదలంటెడు" నేడు కోటలు. ఆ కోట కొమ్మలు "గగన మండల శ్రేణికి సంపెగదండలవలె నుండెడివట! ఆ కోటలకు పొడుగగు" దంచనపు జేతులు!! బలిష్ఠములగు నా వప్రముల "పరిఖాజలము" మరకతచ్ఛాయ

లతో నిగ నిగ లాడెడిది. ఆ ప్రాకారములు "కులిశధారాహతి పాలు పున బైనుండి యడుగు మోవగ జేగుతైన" "సొండూరుకొండ" లోయలకుఁ జొచ్చుకొని యుండెను. వానికి 'ఉదుటు గుబ్బలుగల వల్పుటురములు' -గందపట్టెలు. దక్షిణమున 'హొసపేట' కావైపు గడకోట; ఉత్తరమున "నానెగొంది" కావల ఆటనుండి యటకుఁ గల దూరము పంద్రెండుమైళ్లు. ఊరికి దూర్పు వాకిలి "పరోజి" దానినుండి గంపిలికిఁగల దూరము బదిమైళ్లు. ఉత్తరద్వారము "తోరణగల్లు"- రాజులు జైత్ర యాత్రలకు వెడలి జయశ్రీ మదది గ్ధులై వెనుకకు వచ్చునపుడు ఊరనున్న "ధన్నాయకులు" వారిని "తోరణగల్లు పగ్గర బలములతో నెదుర్కొనెడివారు. ఆ తోరణ గల్లు కడ" నడ్డముగ బ్రహ్మాండ కాయములతో కుంభకర్ణుల వంటి శిలలున్నవి. వానికి 'విజయ తోరణములు' గట్టుటవాడుక. ఆ రాజులు నగర ప్రవేశము సేయునపుడు రథ్యల కిఱువైపులను "ప్రత్యగ్ర సాలాగ్ర హర్మ్య విటంకంబులు ప్రాకి వల్లి వనజాస్యలు ఉత్ఫుల్ల పల్లవ హస్తముల సాచి భావి భావుక ఫలోల్లాసంబుతో" (వసు 1-131) గ్రొవ్విరులు సల్లెడు వారట!

విద్యానగరము నందు కావలివారి కెఱుకలేక "యీగ" దూరుటకు వీలులేదు. * అచటికి వ్యాపారమునకై వచ్చిన విదేశీ

---

* Frederick says that they used to sleep in the streets or under tarases for the treatening heat which is there and yet they never had any harm in the night (Aravindu dynasty by He ras Page 71.)

యులు ఆరు బయళ్లయందే బండుకొను చుండిరి. ఎవరైనను, దొంగతనము గావించినచో ఆరాజులు విధించు శిక్షలు చాల కఠినములు. రాత్రుల యందు నూరంతయు వేయి కన్నులతోఁ "దలారులు" దిరిఁగెడువారు. ఒక్కొక్కసారి రాయలుగూడ దలారులకు దెలుపక గుఱ్ఱమెక్కి దిరుగుట వాడుక. ఎక్కడైన నేదైన విశేషము రాయలకంటఁబడినచో, ప్రాతఃకాలమున దలవరులను బిలిచి, 'యా సందులో రాత్రియేమి జరగినదని ప్రశ్నించెదరు.' వారు సరిఁగా జెప్పలేకున్నచో జరిగిన వర్తమానమును వారికిఁదెలిపి "యిక మీద జాగ్రత్త" యని హెచ్చరించెడి వారట! ఏ యింటనైన దొంగతనము నడచినచో నావస్తు క్రయమును దొలుత "తలారి" యిచ్చుకొనవలెను. ఆమీద వాఁడు దొంగకై వెదుకవలెను. రామరాయల కాలమున గాబోలు నొక విశేషము జరిగినది. సాధారణముగ గొండల కనుమలలో దారి దోపిడిగాండ్ర నరికట్టుటకై యచట "దలారుల" నేర్పరుతురు. వాని యాధీనమున గొంత సైన్యము. ఆ పనికై వానికొక మాన్యము. ఒకసారి యొక కనుమలో దారి దొంగలు వ్యాపారులను కొట్టినారు. ఆ ప్రాంతముల 'తలారి' యా నష్టము నివ్వవలసి వచ్చెను. వాఁడు దనయాస్తినంతయు నమ్మినాఁడు. నష్టమునకుఁ జాలలేదు. అపుడు వాఁడు తన భార్యతోఁగూడ భిక్షమెత్తి యా వర్తకుల యప్పుదీర్చెనట! ఆ రాజుల యాజ్ఞ అంత నిష్కరుణమైనది.

విద్యానగరమున నన్నిబురుజుల యందును, కోటవాకిండ్లను "యమ భటులవంటి వీరులు" రేవగలు గాచి, యుందురు.

కుంత లాధీశుల కెప్పుడును అశ్వపతులతోఁ జీవఱ. అందుచే విద్యానగరమందేడవకోట కావల "పంగల రాళ్ళు" పాత బడిన వి. అవి వెంట వెంటనే సర్పముల గమనమువలె మెలికలు జుట్టి యుండును. మనుష్యులైన నొక్కఁడొక్కఁడే వానిద్వారమున దా వీలుపడును. హయముల కడుగు పెట్టనే సాధ్యముగాదు.

విద్యానగరమున కుత్తర దిక్కున రక్ష, సాక్షాత్కరించిన భువనేశ్వరీదేవి తుంగభద్ర. కడమ యన్ని కడల యందును, ఉత్తుంగ పర్వతములు ఫణములెత్తిన యాది శేషులవలె నుండెడివి.

పట్టణమున బ్రవేశించినంతనే, గంటికి బ్రత్యక్షమగునవి నిలువెత్తులేచి "యమృత రసగర్భములైన" జెఱుకుఁ దోటలు. వరుసలుగట్టి నిక్కిన ఫణిరాజువల్లుల తోడి "యాకుదోటలు." అకు దోటలలోననే అక్కడక్కడ నెదిగిన పూగీవృక్షములు. నడుమ నడుమ "కాయమాన జటిల ద్రాక్షాగుళుచ్ఛములు." "మీటిన విచ్చుఫలస్తనాగ్రములతో" చలిత లతాంత కాంతియును చందురు కావి చెఱుంగులు" దాల్చి "దోహద ధూప ధూమ కుంతలములు" విచ్చుకొని 'సౌందర్యమంతయును మాచే జూడుమనుచున్న దాడి మీలతాతరుణులు. కనుచూపుమేర' రతి క్రాంతాంగనా నేత్ర కోణ నికాయంబుల 'కావులు' తెరలు తెరలై, నిలిచినటులున్న, విచ్చిన గొజ్జంగి వనములు. మాపత్తా హతిరాలు నారికేళఫలావళులు. చక్రోడదంష్ట్రలు చెక్కిన సుగంధి యనంటి పండ్లు. పాక వేళారంభ పరిపాటితో డమయంతఁబగిలిన పనస క్రొంబండులు.

ఆ పండ్లు "వసంత మద ద్విరదముల" యట్లుండెడివట! వానితొనల తావులకై - రసములకై - వచ్చి, కదలక మెదలకున్న తుమ్మెదలు వాని" ఇనుప సంకెలలట! ఇది గన్నడరాయని వర్ణన.

ఉద్యానవనములను దాటిపోయినంతన, వరిపైరులు కనుచూపుమేర గనుపించెడివి. అవి యన్నియు తుంగభద్రా "సారసారణులతో" ముక్కారును బండును. తుంగభద్రా తటములలో స్నానములాడు 'కాంతల చనుమిట్టలందొలఁకు దట్టపుటట్టుపునుగు వాసనతో' నా కాల్వలు బారును. అందుచే నా జలములతోఁ బెరిగిన రాజనపు ధాన్యము లాతావులనే వలచెడివట! (వసు, 1-112) ఆశాలిక్షేత్రములలో, అక్కడక్కడ, నుద్యానవనములు. వరిపైరుల మధ్యబాఱు 'తుంగమ్మ' కాల్వలయందు వికసించిన కలకల నవ్వు 'ఉన్నాళ నాళీకములు,' 'తావులు గ్రేవల జల్లు చెంగలువలు,' నడుమ నడుమ, కర్ణాటాంగనల కనుచూపుల యందమట్టి దని మిట్టిపడు తళుకు బేడిసలు.

కుంతలము నందనేకములు పరిజాతులుండెడివి. ఈ సన్నివేశమును రాయలు మనోహరముగ వర్ణించినాడు.

మ॥ సొరిదిం జేర్చిన తీగమల్లియలు ఖర్జూరంబులున్ పుష్పమం
జరులున్ మామిడి గుత్తులున్ కుసుమముల్ సంపంగెలున్ పచ్చిగ
న్నెరులున్ - బాశెలుగగ్గి - రాజనము కాంతిన్ దారు మూల్యాప్తి - చే
ఐరదార న్నగు బూపుఁదోటల బిడాకాపీక దంభంబునన్.

(ఆము. 1–66)

ఆ యూరి యంచలి వరిచేలకును, నుద్యాన వనములకును బోటీ యేర్పడినదట! వరిజాతులన్నిటిని, తోటలు, దమయందుఁ జూపినవి. కాని వానియందు 'రాజనములు' లేవు. అందుచే నా పందెములో 'శాలిక్షేత్రములు' గెలిచినవి. పందెము గెలిచినవారికిఁ బరిహాసము స్వభావముగదా! అప్పుడు 'శాలిక్షేత్రములు' బలా కాచంభమున' పందెమున జిక్కిన దోటలను వెక్కిరించు చున్న వట!

ఒకటవ కోట నుండి, మూడవ ప్రాకారము వరకు, నీ ప్రకృతి లక్ష్మి విచ్చలవిడి సేయునాట్య ప్రదర్శనములే! పరిమళం బుడివోని విరులతావులు, బొందుతో మాలె లనంగనున్న రసదాడిగ నెలగుంపు. వానిని 'జీనువులు' జిగియు బిగియుగల తమ చంచు వులతోఁ జించెడివి. అపుడా యరటిపండ్ల నుండి రసపూర మూరును. అది యెటులుండెననఁగా పురాంతిక సీమలలో శాలి పాలికల పాటలకుఁగరగి, కన్నీరు వెట్టినట్లుండెడివట! వారి గాన మంత జగదభిరమ్యమైనది. ఈ యుత్ప్రేక్ష భట్టుమూర్తిది. (వసు 1-113) ఆయన సంగీతగాఁడు గదా!! అచ్చ టచ్చట 'ఉద్యానం పులోద్రోవలయందు' పొగడపు పాదముల 'ఘలంఘులలు' శృతి రమణీయముగ 'వినిపించెడివి' ఆరామాంబు కుల్యాబహుస్రోత స్సంధులయందు అంధు యంత్రనతి కృత్ప్రోద్గీత గేయౌఘములును.

మూడవ కోటనుండి ముచ్చటైన యిండ్లారంభమగును. ఆ గృహములు యెంత విశాలములో అంత ఉన్నతములు. చిత్ర

విచిత్ర శరీరములు వానివి. వాని శిరస్సులపైఁ గలశముల నిల్పి యుంచెడివారు. సౌధములు - మహారాజుల కవి 'బొమిడికముల వలె' నుండెడివట! తెల్లగాసున్నముఁ గొట్టబడిన ఆ మేడలకు నిత్య సౌభాగ్యము పచ్చతోరణము. ఆ సౌధములు సున్నపు కాంతులతో సకాలచంద్రికల నీనుచు దమపేరును సార్థకము జేసికొనుచుం డెడివి. ఈ క్రింది శాసన శ్లోకములు గమనింపుడు.

అస్తి విస్తీర్ణ కర్ణాటధరామండల మధ్యగః
విషయః కుంతలో నామ్నా భూకాంతా కుంతలోపమః

విచిత్రరత్నరుచిరం — తత్రాఽస్తి విజయాభిధం
నగరం సౌధసంతాన దర్శితాకాండ తాండవమ్.

ఈ ప్రదేశములయందే అక్కడక్కడ మట్టిమిద్దెలు, గుడిసెలు, పానకమునందు పుడకలవలె నుండెడివి.

ఏడవకోటయందు రాచనగరులు, వారి యుద్యోగుల గృహములును. రాజద్వారమునకు ముందు నాలుగుపేటలు, పొడవు వెడల్పునవ్యాపించి యుండెడివి. ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు గొన్ని, కొన్ని తూర్పునుండి పడమరకు, ఉత్తర దక్షిణములకున్న పొడవొకమైలు. తూర్పు పడమరల పేటల పొడవు రెండుంబావు మైలు. రాచనగరునుండి మొదటి కోటకుఁగల దూరమెనిమిది మైళ్లు.

విద్యానగరమునందలి పేటలతివిశాలములు. అవి నలువది యడుగుల వెడల్పుండెడివట! వంకరటింకరగ 'చేపల బుట్టల్లి నట్లు' లేక 'సూత్రపట్టినట్టు' వానిని జక్కగఁ దీర్చియుండిరి

మార్గముల కిఱువైపుల, చలువగల నీడల నొసఁగు చెట్లు. దారికి
రెండుప్రక్కలను తుంగభద్రలోనుండి పటికంపు దొనల 'లో బ్రవ
హించెడు' తుహినజలము! నేఁడుగూడ నాపాడువాఱినపట్టణమును
జూచినచో, గృహములలోనికి, నాటిజనులు 'చిఱుకాల్వలను' తెచ్చి
కొన్నట్లు స్పష్టముగ గనిపించును. వీధులలో నడుమ నడుమ
రథ్యాకూపములు, వానిలో మొలచిన యంతర దామరలో - నది
యొక వొయ్యారమును జిలుకు, చెంగలువలు, తామరలు.
కొళ కొళమని గూయు 'నీటికోళ్లు.' పైనుండి ఱివ్వునదూకి, మీల
గఱచికొని, పాఱుచు, సరోలక్ష్మి జెండాడునటులున్న లకుముకులు
సరోవర జలములలో, తిన్న యాహారమరుగక పరస్పరము గీచు
లాడుకొను వలుద వాలుగ మొత్తము.

ప్రతి పేటయందును, మొదటను, తుదిని, హిందూ ముస్లిం
సంప్రదాయముల ననుసరించిన కమానులుండును. వానికి బెఱ
పురాళి గృహశ్రీలఁ బెండ్లియాడ, భవన రాజులు గట్టిన బాసిక
మన (ఆము I-53) వెలుఁగు తోరణములు. కమానులపైన 'చేత
నంబుల కచేతనత్వము, అచేతనములకుఁ జేతనత్వమాపాదించు
యొయ్యారుల బొమ్మలు, త్రోవలందుగూడ నక్కడక్కడ, తరుచో
శిల్పములు జెక్కఁబడియుండును. వారి చేతులయందు ధరించిన
కరండములనుండి 'యగరు పొగలు''బుగులు బుగులున' లేచును.
లేచు నా పొగలు తాపింఛ గుచ్ఛ సచ్ఛవులు - విరియబారిన మద
మత్తకేకి పింఛముల నపహసించెడివి. వీధులందచ్చటచ్చట -
బహుశః కోవెలలకు కొంచముదూరమున-నొకటి రెండు దేరులనిల్పి

యుంచెడివారు. "లిఖిత నరావాప్త దాంపత్యము" లైన యా రథ ములు "గళ్యాణ మంథాదుల నపహసించెడివట! (అము 1-58) అనఁగా నంత యెత్తయిన పన్నమాట!

రాజుల దివాణమునకు సమీపముననే - వారి మూల బలము లుండెడివి. రాజుల సొంత సైన్యముననె పదునొకండు లక్షల "ఆరట్ట ఘోట్టాణములు," నాలుగువేలు "వృక్ష్పటలు వైరులమీదికి గృత్యలన బంపు (అము 2-24) మదించిన గజ ములు. రాయలవారి బలగమే పండ్రెండువేల దాసీలు - యౌవ నమున నూగువారుచున్న దేహములవారు. ఆరువేల మంది రౌతులు, చిచ్చయినను పిడికిలింత మనువారు, దివా రాత్రములా రాయలను గాచియుందురు. మూడువేల 'కుంతధారులు' వారి గజశాలకుఁగాపు. కృష్ణరాయనికి ప్రత్యేకమైన "లాయములవారే" వేయిపైగా నాలు నూఱులట! రాచవారి గుఱ్ఱములకు "సట్టువ" నేర్పెడి "నాట్యాచార్యులు" రెండు వందలు. అంతఃపురములో అమ్మగార్లకుఁ గావలసిన సొమ్ములు చేసియిచ్చుటకుఁ గంసాలురు రెండువేలు, రాజునకు వంటకము వండెడు "నల భీమపాకము" నేర్చిన వంటలవారు రెండునూరులు. ఏమి చెప్పవలెనాహడావిడి! ఆ ప్రదేశమంతయు - భూమికి సలిగాపువచ్చిన, అమరావతివలె నుండెడిది. రాజధాని యందెల్లకాలమును, రెండు వందలమంది మండలేశ్వరు లుండెడివారట! పై మాటలన్నియు నాటి విదేశ యాత్రికులు వ్రాసిన వ్రాతలు. మనవారే యీ మాట లనియున్నచో

"పర ప్రత్యయనేయ బుద్ధులైన" మనము - వాని నెన్నంతో యుత్ప్రే క్షలక్రింద జమ కట్టియుందుము.

విద్యానగర మానాఁడు చాల జన సమ్మర్దమైన పట్టణము. నగరమునందలి ప్రజాసముదాయము ముప్పది లక్షలకు మించి యుండెడిది. రాచనగరునకు ముందు సర్వకాలములయందును యిరువదివేల పల్లకులు తయారు. వానిని గాచుకొని రెండులక్షల బోయీలు. విద్యానగరమునుండి గోవాకుఁబోవు దారులెల్లకాల మును, జనములతో, బండ్లతోఁ గిటకిటలాడు చుండెడివి. విదేశీయ వ్యాపారులు, వెలగల పట్టుబట్టలు, హయములనక్కడికిదెచ్చి, యిటనుండి రత్నములు, ముత్యములు, బంగారు, మొదలైనవి గొని పోయెడివారు. గోవానుండి ముఖ్యముగ బుడుతగీచులు బంపు చుండినవి గుఱ్ఱములు. వానిని "పోర్చుగీసులు" పర్షియా, అరేబి యాల నుండి దెచ్చెడివారు. వాని కొనుగోలులో, నెప్పుడును, బహ మనీ సుల్తానులతో, కుంతల రాజులకు పోటీ. ఇతర చోటులనుం డియు విరివిగ వ్యాపారము లుండెడివి. వాటి నావికావ్యాపార మును రాయలిట్లు వర్ణించినాఁడు.

మ॥ ఘనసౌధాళి వియద్ధునీజలధి వీకన్నావలై నీఁడ దో
ప - నెలంత ల్వణిగాకృతిన్ సరకుమార్పన్ గోలలన్ గట్టి యి
చ్చు - నవద్వీప విచిత్ర పట్టవసనస్తోమంబునాఁబొల్చుఁ బె
ల్లనిలాన్యోన్యవిమర్శి తన్నగరనాకానేక కేతుచ్ఛటల్.

(ఆము. 2-12)

ప్రతి దినమును విద్యానగరమునకు వచ్చి పోయెడుబండ్లు రెండువేలు. ఇవి చెల్లించెడు సుంకమే దినమునకు లెక్కలేనంత. విజయనగరపు రాచవారు "వాలి బండారము" కడను, పంపా సరస్సునకు దగ్గరనున్న కొండలలోను, భూగృహములు గట్టి ధనములు దాచెడివారని ప్రతీతి. కొంత సందులకు పాల గచ్చులతో వారమరచిన కప్పులిప్పటికిని మనకంటఁబడును. "ఆనెగొంది" దగ్గరనున్న "తారపర్వతము" నందున పెద్ద గవులున్నవి. వానికి చిత్ర చిత్రములైన మార్గములు కలవు. ఇక్కడను ధనములు దాచెడివారని జనశ్రుతి. మన కెవ్వఁడైన మోసములేని అంజన సిద్ధుఁడు దొరికినచో బాగుండును. మన దారిద్ర్యమంతయు నొక నాటితోఁ దీరిపోవును.

ఒక విజయనగరమందే నాలుగువేల కోవెలలు. అవి శైవములు, వైష్ణవములుగూడ. ఉభయ సంధ్యలయందు నచట దేవ దాసీల నృత్యముండెడిది. నటన ప్రోద్యోగసజ్జీ భవ ల్లలనావర్తిత కైళిపకరిత కల్హారాళి నల్లార్చుచు - ప్రాతస్సంధ్యలలోఁ వడి గాలులు - గ్రొత్తగా వాసనలు బూసికొన్న దక్షిణనాయకు ననుకరించుచు బారాడు చుండెను. ఇక వైష్ణవాలయముల వైభవము జెప్పనక్కరయేలేదు. వారు తమ భోగప్రియతకుఁ దగినట్లు తమ దైవమునుగూడ, పరమ రసికునిగా మార్చిన మహనీయులు. ఆ దేవాలయముల "పంజ్యారంపు పుణ్యంపు కంపులు" విష్ణుభక్తి యట్టిదని చూపుచుండెను. భాగవతులు - వారివలెనే దరిసెనమునకై వచ్చిన వైష్ణవాంగనలు - "తళియలు" భుజించి యా సూనెచేతు

లను కంబమునకుఁబూతురు. ఆ జిడ్డువేఱు స్తంభము లానాటి “కంచుటద్దముల” మించులను బరిహసించెడివి. జైనాలయము లకు – రాచనగరు దగ్గరనే స్థానముండెను. విద్యానగరమును మొదట పాలించిన “సంగములు” శివపారమ్యులైనను, తరువాతి రాజులు వైష్ణవులైనను, యెదిరి మతముల కే బాధయు గల్గించిన వారుగారు. బుక్కరాయల కాలమున “శ్రావణ బెళగొళలో వైష్ణ వులకును, జైనులకును, పెద్ద వివాద మేర్పడినది. దాని కొమ్మలు, రెమ్మలు ఆనెగొంది హొసపట్టణము, పెనుగొండ, “కల్లెహ” మొద లైన యూళ్లకును వ్యాపించెను. అప్పుడు జైనులు, వైష్ణవులు దమ కన్యాయము సేసిరని, రాయలకు “పిరియాదు” చేసినారు. శ్రావణ బెళగొళలో, బ్రహ్మాండమైన సభలు “బుక్కరాయలు” జేర్చెను.

పదునెన్మిది నాడులలోని వైష్ణవులక్కడ జేరినారు. ఇంకను దివ్యదేశములలోని దేవాలయాచార్యులందఱును కూడిరి. అనే కులు సన్యాసులువచ్చినారు. ఇంతమంది యెదురుగ బుక్కరాజా వివాదమును బరిష్కరించి, జైనులకును వైష్ణవులకును రాజీ కుదిర్చిరట! ఆ రాజీ షరతులను, దన సామ్రాజ్యమంతటి, యన్ని బస్తీలలోను, శిలాశాసనములు వేయించెను. ప్రౌఢదేవరాయ లెం డజినో మహమ్మదీయులను దగ్గరకుఁదీసి, వారికిఁ బేటలేర్పాటు చేసినాడు. వారికి మసీదులనుగూడ గట్టించి యిచ్చెను. కొలువున వారు “సలాము” చేయుటకై “ఖురాను” నుంచినాఁడు. ఆ తరు వాత రాజు లీ మరియాద నెంతయో గౌరవించిరి. కృష్ణరాయలు

యవన క్షోణీధవ స్థాపకుఁడైనాఁడు. మహమ్మదీయులతో బద్ధ ద్వేషము సాధించినవాఁడని మన మనుకొనుచున్న రామరాయలు గూడ, నొక మహమ్మదీయ రాజకుమారుని దత్తుకొడుకుగ జూచి కొనెనట! విద్యానగరము పేరుసార్థకముగా నచ్చటి "విద్యాలయ ములకు" లెక్కలేదు. "ఊరియందెచోటఁజూచినను" అష్టకోణ జలక్రీడాగారములు. మురజముల రవళితో నిరంతరము మర్మ రించు నాటకశాలలు. "మొలకట్టుల జిలుగులతో వింతనీరాజనము లెత్తినటులున్న నృత్యశాలలు.

ఆ నగరవాసుల భవనములు, సామాన్యులైన వారివిగూడ, మన యిండ్లకన్న మెఱుఁగే. ఇంటికి ముందు రెండు వితర్దికలైనను నుండెడివి. వానికీవలావల నొక్కొక్క తరుణ సహకారమునో, కాక యొక్కొక్క పారిజాతమునో బెంచెడివారు. కుట్టిమములయందు, రెండు మూడు "కోరికిత నారి కేళక్ష్మారుహములు" పెంతురు. అవి "జలసూత్రస్తంభములట. (వసు. I-158) ఇంటి ముందుఁజెఱి యొకవైపున రెండప్సరసల విగ్రహములు అతిథులను గనుచూపు లతోనే యాహ్వానించు చున్నట్లు. ప్రతి గృహమునకు, కొలకుల యందు, జాజి, విరవాది, సంపెగ మొదలైన తీగెలను వారు పెంతురు. ఇంటి వెనుకఁగొంత విశాలమైన యుద్యానవనము లుండెడివి. వానిలో కృత్రిమముగ తయారుచేయబడిన తుంగభద్ర కాల్వలు. వాని గట్టుననే చలువరాతితిన్నెలు. అవి "పవమాన ప్లవమాన పంకజరజస్సులో" పసపాడినట్లుండెడివి. ఆ యుద్యాన వనములలో సర్వకాలములను, విరిసిన విరులు, రాలిన రజంబు

లొలికిన రసంబులు, ఉరలిన ఫలములు. (పసు. 1-133) వాని యందలిచెట్లు కకాల పుష్పములకై దోహద క్రియలు సేయుట, వివిధ జాతుల కంట్లుగట్టి చిత్రముల గనుపరచుట నాటి జనులు నేర్చిన విద్యలు. భాగ్యవంతులైనచో నొక కేళాకూళి నేర్పరచి కొందురు. కృతకాద్రులకు హంపిలో దారిద్ర్యమేలేదు. ఇంటి వెనుక నొక దిగుడు బావి యుండెడిది. వానిమెట్లకలపై వివిధము లైన శిల్పములు. వేసఁగులయందు జవరాలితోగూడ వరుడు జల క్రీడలాడును. వారి గృహములయందొక రాయియైనను యలం కారహీనముగనున్నచో, ఆ జనుల మనస్సు "కళకుక్క" మనును. ప్రతిచోటను కొంచెము సందుదొరికినచో నొక చేపను, నెమలిని, కడకొక మల్లెపూవునైనను జెక్కించెడివారు. కుడ్యములకు వారు వర్ణ చిత్రములు వేయుదురు. ఒక్కొక్కప్పు డిండ్ల కప్పులనుగూడ తైలవర్ణ చిత్రములతో నలంకరింతురు. పలకలపైఁ చిత్రించుట బాగుగావారికి దెలియును. రేఖా చిత్రములనుగూడ - ఆ జనులు గీయుచుండిరి. వారియిండ్లలో భోజనశాలలు, మజ్జనశాలలు, చిత్రశాలలు వేఱువేఱుగ నుండెను. మనకు దెలియని మఱియొక విశేషమానాఁడుండెడిది. అది కోపగృహనిర్మాణము ఇంటి ఆవిడకు మగనిపై కోపము వచ్చినపు డామె యాగదిలోనికిఁబోయి దూరికొనును. కాని యా కాలమందును, మగవారికిఁ గోపగృహ మున్నట్లు గనుపించదు. ఈ నాఁడేగనుక, కోపగృహముల యాచారమున్నచో, మగువలకన్నముందే, మగవారక్కడ జేరి యుందురని నా యనుమానము. కారణ మేమనఁగా, మన

కీనాఁడు సంపాదించి పెట్టలేక, దినమున కొక్కసారియైనను భార్యపైఁ గోపము వచ్చుచుండును. ఆ నాళ్లలో నైనను, అందఱు కవులకు కోపగృహముతో నక్కరలేదు. ముక్కుతిమ్మన్నకు మాత్ర మా యవసరము గలిగెను. కృష్ణునిపైఁ గోపమును గొన్న సత్యభామాదేవి, చీకటింటి కడకంకటిపై జలదాంత చంద్రరేఖా సదృశాంగియై శరీర మొకచోట పొందక, పొరలి పొరలి యేడ్చె నట! ఏవాస్తుకారుఁడు గనిపెట్టినాఁడోగాని కోపగృహములవాడుక చాల మంచి యాచారము. కోపగించిన యావిడ చీకటింటిలోఁజేరి నచో తక్కినవారు తకరారులేకుండ, తమపనులను జేసికొన వచ్చును. ఆ కాలమున నెక్కువ భాగ్యవంతుల యిండ్లలో, యంత్ర పాంచాలికలుండును. వాని శిల్పసౌందర్యముచే నితరుల భ్రమింపఁ జేసినచో వారికిఁదృప్తి. సాధారణముగ నందరి యిండ్లలోఁ దెరలను వాడుటయు నాటి యాచారము.

సాయంకాలమందు విజయనగరమునకు స్వర్గమే వలస వచ్చును. పుష్పలావికలు, సాక్షాత్కరించిన సౌందర్యములు, వీధుల కిరువైపులనిలచి "కాయజుతూపు" లమ్ముచుండెదురు. వారు "సురత వైయాత్యనిధులు" పయుపలఁచి విడిచిపెట్టరేగాని, రంభాదులైన నౌరఁయఁగానె కొంగునసే వారించి – మీ యూరికిఁ బోయిరమ్మందురు. వారమ్ము పూవులకంటెను, ఆ పుష్పలావికల పలుకులు వాసనగలవి. విజయనగరమునాటి వారికిఁ జాతుర్యము వెన్నతోబెట్టినవిద్య, వారి సంభాషణమును రాయలిట్లు వర్ణించి నాడు.

సీ॥ వెలఁది! యీ నీదంవ వెలయెంత, నా దండ
కును వెలఁబెట్ట నెవ్వని తరంబు
కలువతావులు గాన మలికదంబకవేణి!
కలువతావులు వాడకయుఁగలుగునె!
కడివోదు నాకిమ్ము పడఁతి! యీ గేదంగి
ననగడివోమి ముంటటికిఁ జూడు?
జూపలే వంబుజేక్షణ, పద్మనులు సైత
మును నున్నయెడ జాతులునికియదుదె!

(ఆము. 2–19)

వారియందు ముగ్ధలుగూడ నున్నారు.

ఉ॥ సరసుల నర్మమింపుల నొసంగఁ గదంబపు దండఁగట్టుచో
గరగుటఁదెల్పు దృక్త్తరళ కాంతులు నుత్తరమిచ్చు నంత రాం
తరముల నవ్వులన్గలవ తండము మొల్లలనంచు — మిన్నుగ్రు
చ్చిరపోవి — రిత్తనూలొసఁగి — సిగ్గువహింతురు పుష్పలావికల్

రాయలవారి మనోహరమగు నీభావమును:-

"మల్లిగె యలర్విడిదు కెంజాది యెందీవ
రుల్లాసదింద నీలోత్పలవ నెళెసగెయ
హొల్లిందకు మదవెందు సిరువల్ సురహొన్న
యలర మాలె యనొప్పవ

సల్లలిత కాయద సరసికెత్త్రి సురగి యెం
దెల్లెగ్గతో సువ రరుణ తామరస మం
దెల్లెనట్టాడెయొ శీతసి పుండరీకమం

దెచ్చరి పరెళ వెణ్ణెళ,

అని లక్ష్మీశుఁడు సకలుఁ గొట్టినాఁడు:-

పరిభాష పోతె దమ్మాసదొరల నాడ - మోవిజెఅంగిడి - ఆగు సవ్యకంట నిగుడ విరుల్వాన్చు కరణిబల్లు "సరసపు జలము తోడనే పల్లవుల మనసు మదులుగొల్పు చాతుర్యవతులు గూడ నుండిరి". చతురవచన విలాసాంగసౌష్ఠవములతో వారు పతికిఁ బైరుపలందిచ్చు సతి విధమున, విటులకు విరుల నందియిత్తు రట! ఈ విలాసవతులకు, నడుమ నడుమ, పొరుగూరులనుండి, పూలమ్మకొనవచ్చిన, గ్రామ్యతరుణులు, "పురవాసులకొండెలపైకి" చెక్కికొనుటకు ప్రేప గంపలలో చెంగలువ దండలమ్ముచుం దురు. ఇకను వ్యాపారముచేయ నేగిన పురవాసులందరూ! పూలు గొనెడి కథ దేవుఁడెఱుఁగునుగాని యా పుష్పలావికలతోఁ గొంతసేపు దనివిదీర ముచ్చటలాడెడివారు. ఇంటికివచ్చిన తరువాత తమ సరస సంభాషణముల నింటి యావిడతోఁ జెప్పుదురు. ఆమె భర్త పైన నసూయపడెడిదిగాదు. ఆ కాలపు ఆడువారు నాకుఁజూడ చాల మంచివారు.

ఈ జీవన విధానము "నేడు" మనకు సరిపడదు. ఇట్టివారి నందఱిని వరుసగా "పోకిరీరాయుళ్ళ" క్రిందఁ గట్టివేయుదుము.

కేవలము నీరసమై, అనుత్సాహము యొముకలంటఁ గొరికివేయఁగా ఉండియు ఊడినట్లున్న, జీవితము నేడు మనకుఁ గావలసినది. ఇట్టిపనులు ఈనాడు మన మసహ్యించుకొనునది కేవలము "ధర్మ వీరులమై "గాదు. మన ప్రాచీనులు సాధించిన "ధర్మపుమేరలు." జాల గొప్పవి. మరి "మనస్మశాన వైరాగ్యము" నకు గారణము శారీరక మానసిక బలము తగ్గిపోవుటయే. అరకప్పు కాఫీతో ఆకలి దీర్చుకొను జాతికి అరసిక జీవనముగాక మరి యేమి లభ్యమగును! కాని, నా బాధ యేమనఁగా, మన పతనస్థితిని దల పోసి, గట్టిగ నేడ్చుటకుఁగూడ మనకు దెలియదే యని,

ఆ నాఁడు పరమ వైరాగ్యవంతుఁడనిపించుకొన్న ప్రవ రుఁడుగూడ వరూధినితో నిలిచి నిమ్మళముగ మాటాడినాఁడేగాని, తాను పరనారీ సహోదరుఁడనని రెండు కన్నులును మూసికొని, ధృతరాష్ట్రపాత్ర నభినయింపలేదు. ఈ వాసనసోకిన యొక తెనుఁగు పండితుఁడు మా కుండెను, ఆయన యొకసారి పూలు దెచ్చుటకు వెళ్లినాడు. వింత బెళుకులతో "కొత్తిమిరె" కాడవంటి యొక పిల్ల విరులమ్ము చుండినది. దానిని జూచిన వెంటనే, బాల వ్యాకరణ భాషలో లీలగా విరిబోణీ! విరులిచ్చెదవా! యన్నాఁడు. పండితు లంత వ్యాకరణ మా పడఁతి జదువలేదుగదా! దానికి విరులను మాట యర్థముగాలేదు. "బోడి" యన్నదర్థమైనది. పెండ్లియై లక్షణముగ, మగనితోఁ గాపురము సేయుచున్న తన్ను "బోడి" దన్నాడని, అయ్యవారి కైదువరహాలను జెల్లించినది. స్నానము లేకుండనే పండితులకు, వీపుపైనున్న దుమ్ముమదలెను. దాని

శరీర స్పర్శలోఁ దృప్తిబొందిన యా రసికుఁడు "అకోమలి కొట్టివా పరవాలేదులే" యనుకొన్నాడట! అదియట్లుండె.

అక్కడి గట్టివాల్పుతులట్టివారు:-

ఉ॥ దళమగు చంద్రఖండములు దారలు సాంకవ మొప్పు పాణి పా
టలమగు దంతపుం గరవటంబు శశాంకుఁడు – గుంకుమైన చీ
రల జిగికెంపుగా బయ్యట రత్నల నొప్పుదు రిందు కాంత వే
దులవయి – సంధ్యయే బహుతఁ దోచెనవన్ పురిగట్టి వాల్పుతుల్.

(ఆము.)

పుష్పలావికల, గట్టివాల్పుతులచాతుర్యము లర్థముగాక విదేశరాయబారులు "దిగాలు" బడి చూచుచుండిరట! సాయం కాలములయందు "రత్నములు" "ముత్యములు" మొదలైనవి గుప్పలువోసికొని యమ్మెడివారు. విద్యానగరమున మడి సంత యొకటి, మైల సంతయొకటి, మైల సంతలో మాంసము మొద లైన పదార్థములు దొరుకును.

విజయనగర భాగ్యదినములలో, బోగమువారి యురవడి యెక్కువ, వారు "పురపల్లవ ప్రకర నేత్రానంద బాష్పాంబుధారా పర్జాగను చంచలాలతికలు. దుర్వార ప్రసూనాస్త్ర తేజోవైశ్వానర సామిధేనులట! (మను) ఆ వెలఁదు లందఱు సంగీత నాట్యము లందందెవేసినచేతులు. అంతేగాదు. "బాసగృతి సెప్పవలఁతులు" కలభాషిణి వీరికంటె రెండాకు లెక్కువఁ జదివినది. నికేకదా

సంత గ్రాహిత్యము కూడకద్దు. నారదుని శిష్యుఁడైన మణికంధ రుఁడు కృష్ణునిపై దండకమును జెప్పినాడు. వెంటనే యెదురుగ కలభాషిణి దాని నంతయును మరల నొప్పజెప్పినది. దాని యీ "కూకటివేణిలో కురులుగూడని" చిన్నతనమునందు.

అంతఃపురములో "అచ్చరలకొలము" వారికి నిరాతంకమగు ప్రవేశము. ఆ రాజులకే వారిలోఁ గొందఱు ప్రేయసులుండెడివారు. అందుచే – కర్ణాట ప్రభువుల గొలువులో వారికిఁ గొన్ని ప్రత్యేకాధి కారములు కద్దు. ఎంత గొప్ప సామంతుఁడైనను రాజునానతీనిదే సభలలో గూర్చుండుటకు వీలులేదు. కాని, బోగమువారు మాత్రము గూర్చుందురు. మల్లురకుగూడ నీ యధికారముండెను. వీరిర్వురును రాజుల యెదుటనే తాంబూల సేవనము గూడ సేయవచ్చును. ఎవ్వరుగాని వారి నాక్షేపింపరు. రాజులకును, రాణు లకును, అభ్యంగనాదులైన సర్వోపచారములను "నట్టువకత్తులే" దీర్పవలెను. చామరములు వేయునువారు. కురులు దువ్వునువారు. అన్నము పడ్డింపనువారు. ఆకులెత్తనువారే. కొందఱు రాణులు వీరిని గానములందును, నాట్యములందును, సుశిక్షితలఁ జేయుఁ చుండిరి. కలభాషిణి ద్వారకయందొక నటముఖ్యుని కూతురు. దాని గాత్రసౌభాగ్యమునకు మెచ్చిన కృష్ణభగవానుఁడు జాంబవతి మొదలైన యష్టమహిషలకును, కలభాషిణిని "రెకమెండు" చేసెను. వారందఱు దానిని గానమున బిద్దిరట! కృష్ణుని యంతి పురమున కలభాషిణి కంతచనవు.

ఆ సమాజమునందు బోగమువారు దూష్యముగాదు. వారికి సమాజమున గౌరవముండెను. దేవరాయల నాటికే యిఱువది వేలకు పైగా వారుండిరి. వారి వృత్తివలన రాచవారికి వచ్చెడి పన్నుతోఁ బన్నెండువేలమంది "దలారులు" నిర్వహింపబడుచుండిరి. "పల్లవుడు బేదపడిన నేదుభాగ్యము వారిది. ఒక్కొక్క నట్టువకత్తెకు దిక్కులేనంతమంది దాసీలు, నాటి నట్టుకత్తెల" భాగ్య మింతటిది.

What is remarkable is in that city they are not lacking Courtzans so wealthy, that single one of them from her own wealth pay for several thousands of Soldiers, and dispatches them for war. They themselves take part in Battle, they stimulate by love of themselves the spirit of the fighting men to fortitude"

ఆ నాట్యకత్తెలు పూతపసిండి పంటుపలప్పుఁ బచరించు టలోఁ గడు నెఱజాణలు. పరిగింజ నొకటనే వారు బల్వరుసఁ దోమెదరు, ఒత్తిన ముణుంగొందక మేన నిగ్గులుదేఱఁ బసపాడి జలకమాడెదరట! ముదుకగాకుండఁ బయ్యెదలోనె గేలాచ్చి యొంటను జంటఁగలపములదు "నెఱతన మాగరితలది." రతి రయుచ్చిన్నసూత్రమున జిక్కక ముత్తెములు రాలు గరగరికలు వహింతురు. పాలసిసనె యొట్టినరునైనఁ గులము వెలియుదురట! ఇది "సాహితీ

సమరాంగణ సార్వభౌముని” వర్ణన. దీనికి మూల పదార్థమును పదునైదవ శతాబ్దము మొదటనే (1424) భాస్కరుఁడను మహా కవి యొసఁగినాఁడు. తన జీవంధర చరిత్రమున భాస్కరుఁడు వేశ్యమాతల నిట్లు వర్ణించెను.

మఱల సరవియ హోసెవకొరడి నొ
ళళెవ కోవమరిచి కంగళ
తళెవె—ధరెగగనవనుతాళవమాడి,చాడిసు వ
ళిలె యొళగె ముఱుగువ తుషారవ
నళెన—నీరొళు బెణ్ణెగళెవ
గ్గళద—వేశ్యమాత యర నవనీళ నీక్షిసిద.

ఈ భాస్కరుఁడు “పెనుగొండ” యందుండెను. అతడే స్పష్టముగ “పెనుగొండన శాంతీశ్వరున జనవాసదలి, జీవంధర చరితయరచిసిదను” అని చెప్పికొన్నాఁడు. సంగముల కాలమున “పెనుగొంత” జైనులకు గొప్పపుణ్యక్షేత్రము. హిందూదేశమున వారి పుణ్యక్షేత్రములు నాలుగు. అయోధ్య, జినకంచి, బెళగొళ, వేరొకటి పెనుగొండ. రాయల “యాముక్తమాల్యద” లోని వర్ణన “భాస్కర” మహాకవి కనుకరణమే.

ఆ కాలమున “గణికల” వీణాపాండిత్యమును రాయలిట్లు అలంకారములో సూచించినాఁడు

ఉ॥ వేవిన మేడపై వలభివేణిక ఁజంట వహించి విప్పఁగా
బూవులుగోట మీటుతరిఁ బోయెడు తేటుల మ్రోఁతకామి శం.
కావహమౌఁ — గృతాభ్యసనకాంతను దంతపుమెట్ల వెంబడిన్
జేవడి వీణమీటుటలు — చిక్కెడ లించుటలున్ సరింబడున్.

(ఆము.)

ప్రాతఃకాలమునం దానాట్యకత్తెలు మేడలముందు పడసాలలోఁ గూర్చుండి ప్రావిరులను విప్పుకొనుచుందురు. పూలు - కవి సమయమును బట్టి తెల్లనివిగదా! అ పూలను వారు జడలో వీణెలకు మెట్లనువలె చేర్చియుందురట! ఆ విరుల వాసనకు తుమ్మెదలువచ్చి చుట్టును ఝుంకారము సేయుచుండును. ఆ సన్నివేశము గణికలు వీణెవాయించు చున్నట్లుండునట! వల్లకిలోని "సారణి" మొదలగు తంతెలను శృతిజేర్చి మ్రోయించినపుడు తుమ్మెదల ఝుంకారమువలెనే యుండును. కృష్ణరాయలు వీణావాదనలోలుఁడు.

ఈ గణికలలోఁ గొందఱు "శివాచారైకశీలలు" వారికున్న యన్ని తొడవులతోబాటు "రశనాసూత్రస్థిత స్వర్ణపేటీ విన్యస్త కపర్దియు" (కా. మ. 1-33) నొకటి. వారు జంగములను "సర్వమంగళాసన్నమనోహరాంగమగు జంగమ లింగముల"వలెనే (కా. మ. 1-55) జూతురు. మరికొందఱు వైష్ణవాచార సంశీలలు. వారు "శ్రీకార్యపరులఁ గాంచిన వినయముతో వేచి మ్రొక్కుదురట! అప్పటి సవిలాసమైన - యా విలాసినుల యంజలికి దేవేం

ద్రుఁడు గూడ నుద్యోగులుండరువాడట! "అధమాన్వయజీర్ణాలాప ణ్యుల పలుపును లాభమున్నను వారి కర్ణము లంగీకరింపవు. వారి జీవనమునంపలి యనేక వివరములు, మనకు "శ్రీకాళహస్తి మహాత్మ్యము"ను వ్రాసిన ధూర్జటి నడిగినచో దెలియును.

"దేవదాసీలు" సమాజమునకుఁ గళంకమనువాదము ఈ నాఁడు ప్రబలముగ వ్యాపించినది. ఈ ప్రచారముపై నాకు కళా దృష్టితో – సామాజిక దృష్టితోను, యెక్కువ సానుభూతిలేదు. సమాజమునందు మంచి చెడ్డలు రెండును చాలకాలముగ స్థానము సంపాదించుకొన్నవి. దాని స్వరూపమే యది. ఎంతవారికైనను మానవజాతి "యిట్లే యుండవలెనని" శాసించుట అసాధ్యము, అనవసరముగూడ. కాని మన మొక చిక్కును దొలగించుకొనుటకై వేరొక క్రొత్తబాధను కొని తెచ్చుకొందుము. దానిని పోగొట్టుకొనుటకు మరియొక మార్గ మన్వేషింతుము. ఈ యన్వేషణ హనుమంతునితోకవలె రాను రాను పెరుగుచునే యుండును. దీనికిఁదుదియెక్కడ!!

ఈ మాటలు నే ననుటలో నన్నొక "యభివృద్ధినిరోధకునిగా" ఇంద్రియలోలునిగాఁ, జాలమంది వాఖ్యానింతురని నేనెఱుఁగుదును. నాకు "సంఘసంస్కారము" బనికి రాదనికాదు. సాధ్యము గాదనియే నాగొడవ. నాకునుగూడ వారందరివలెనే స్త్రీ లందరును "సీతమ్మ" లై మగవారందరును రామచంద్రులైన సమాజమును జూచి, యానందింతమనియే యున్నది. కానీ వాల్మీకి కాలమునందును యట్టి సమాజముండెనో! లేదో! యని నా యనుమానము.

ఇంకం గళాదృష్టితోఁ జూచినపు డీప్రచారములో గలుగుఁ నష్టము పేక్షింపఁదగినదిగాదు. ఆ కథయే వారికి గాబట్టదు. కావలసినచో వారి స్థితిని మనముఁ జక్కఁబఱుపవచ్చును. కళా దృష్టిని వారికింతకంటె యెక్కువగఁ గలిగించుటకై పాటు పడవచ్చును. సంఘమునందు వారికిఁగల యమర్యాదను దొలగించుటకై ప్రయత్నింపవచ్చును. మన ప్రాచీన సంఘమునందు శైవులు ముఖ్యముగ వైష్ణవులు, దేవదాసికిచ్చిన గౌరవము చాలగొప్పది, వారేర్పరచిన నియమములను జక్కగ ననుసరించుచున్న యే "దేవదాసి" యైన నేడున్నచో - నామెకుఁ జేయెత్తి మ్రొక్కుటకు నా కెట్టి యాక్షేపణము లేదు. ఏ నియమమునకైనను హృదయ ధర్మము మారవలెను. అదిలేనిది యే ప్రయత్నముఁగూడ కేవల విడంబమే. ఈ నాడును "మద్యనిషేద ప్రచారము" వంటివి మన మెన్నియో చేయుచున్నాముగదా! అదియట్లుండె.

తిన్నెల నెత్తమాడుట యానాటి పాత్రల కొకవిద్య. అంతిపురముల యందున్న గణికలకు బయటివారితో (కా.మ. 1-55) "సంబంధ బాంధవ్యములు" ఉండెడివి. ఆనాటి సమాజమున కీ నట్టువకత్తెలపై నెంత దృష్టియనఁగా, పెద్దనామాత్యులకు చాతుర్వర్ణ్యము తరువాత పెద్దగా వర్ణింపదగినవారు వారే యైనారు. (మను. 1-50)

కృష్ణరాయనికే ప్రత్యేకముగ నాట పాటలకొక మేళముండెను. దానికి నాయకుఁడు విద్వత్సభారంజక శ్రీ రంగరాజు.

వీనిబిడ్డ రంజకం కుప్పాసాని, ఇదిచేసిన దానములకు లెక్కలేదు. దీని తనూజ ముద్దుకుప్పాయి. ఈవిడ అచ్యుతరాయల యంతఃపుర పరిచారిక. దీనికిఁగూడ "విద్యుత్సభారంజక" బిరుదుండెను. చాతుర్యవతియైన దీనిని – అచ్చుతరాయులు, తిరుమల శ్రీనివాసులకు, పరిచారికగ సమర్పించెనట! సామాన్య సమయములందేగాక యుద్ధవేళలయందును వీరు రాజులను వదిలి పెట్టెడువారుగారు! రాయలు రాయచూరు యుద్ధమునకుఁ బోవుచు చనవెంట నిరవై వేల "నాట్యకత్తెలను" తీసికొని వెళ్లెనట! ఆనాటి రాజులు దేవుండ్లకు మాణిక్యములతోఁబాటు గాణిక్యములగూడ నొసగిరి. ఆ కార్యమును పుణ్యమని వారు నమ్మిరి. అన్నసత్రములతోబాటు "అతివల సత్రముల"ను గూడ వారేర్పాటుజేసిరట! ఈ నాటి భావసంపత్తితో మనము వారిని నిందించినచో మనకు అలంతగలిగి ఒక గ్లాసు మంచినీళ్ల ఖర్చే తప్ప చచ్చినవారి కేనష్టమునులేదు. అనాడే కొందఱొకవైపు "నటవిటగాయక కుటిలవచస్సుధురసము" అని యిట్టియభిరుచులను దప్పుపట్టుచునేయుండిరి. కాని ప్రజాసామాన్యముచెవులలో వారిమాటలు దూరలేదు. వీరశైవులు, వైష్ణవులు, రెండు సంప్రదాయములును "దేవదాసుల" నాదరించిరి. నాటి రాజులు యుద్ధవీరులకు శౌర్యమును మూరిపోయుటకుఁగూడ వీరిని వాడుకొన్నారు.

విజయనగరమువారి భాగ్యమనంతము. అప్పుడుగూడ ధనిక దరిద్రభేదము దండిగ లేకపోలేదు. కాని జీవితమున కవసరములైన "కూడు గుడ్డలు"లు అందరికి కందుబాటులో నుం

పెను. కడపదగ్గరి చెన్నూరువారికి వజ్రములు దొరకెడివి. వజ్ర కరూరునందు దొరకెడి వజ్రములతో సమాన కాంతిగల "నిగరాలు జగతిలోలేవట! పాండూరు కొండలలో చక్కని మగరాలు వారు సేకరించుచుండిరి. వీనిని గురించి "నికోలీ కోంటీ" యీ క్రింది కథ జెప్పినాడు. మాంసపు ముక్కలనుదరిగి నా లోయలలో వేయుదురు! వాని కాలోయలలోని వజ్రములంటుకొనును. గ్రద్దలా మాంసపు ముక్కలను గఱచికొని – పై కెగిరినపిదప వారా పక్షులనుతోలి వజ్రముల నేరికొనుచుండిరట! ఈ కథ మన పాలిటికి నేటికిని "అరేబియన్ నైట్సు" వంటి కథగానేయున్నది. కృష్ణానది ప్రవహించు లోయలును, వారికి జాతిరత్నములను, సంపాదించి పెట్టెడివి. కుంతలమునందలి కోమలాంగులకు వజ్రాల సొమ్ములపై వలపుమెండు. వారి "కర్ణహాటకరత్న తాటంకయుగధాళధళ్యములకు" కవి సార్వభౌముండైన శ్రీనాథుడు తక పికలాడినాఁడు.

నాటి భిల్లకాంతలుగూడ పట్టు చీరలు గట్టుభాగ్యంబు గలవారే, (కా. మ. 3-6) రక్తచందనము గుగ్గిలంపుఁబొగలు తట్టుపునుఁగును, (కా. మ. 3-38) తనివిదీర వారనుభవించుచుండిరి. "పుట్టతేనియ, పెరతేనె, పుట్టజున్ను, తొఱ్ఱతేనియలు, వెదురుబ్రాలు, ఆనాటి చెంచులకు సమృద్ధములు. పండ్ల ధాన్యములు వారికున్నన్ని (కా. మ. 3-69) మఱెవ్వరికినిలేవు. ఈ మాటలకు మన మాశ్చర్యపడ నవసరములేదు. ఆనాటి శాసనములు కొంచెము పెద్దమనసుజేసి, మనము దిలకించినచో, విప్ర

వినోదులు, వీరముష్టివాండ్రు, చొమ్మరులు, దేవాలయముల కిచ్చిన దానములెన్నో మన కంటబడును. కడుపుగాల్చుకొను వారు దానములొసగుటకు కర్తులా! యేమి? విద్యానగరమునందలి యొక తమలపాకులమ్మెడు దాని సౌభాగ్యముతో "రోము" నగర మునంతయు బేరమాడవచ్చునట! ఇవి యానాటి రాయబారుల వ్రాతలు.

విజయనగరము నాటి "యౌవతములకు" అలంకారము లలో మేలుకీడులెన్నుకొనెడి — లీలలిట్టివి.

ఉ॥ అంచిత హారవల్లికల యాభరణంబులుదక్క ద్రోయుఁ జి
ల్కించుఁబసిండి — యేణమదమంగము జేర్చుటఁదక్క ద్రోయుఁ జి
ట్టించుజవాది — ధూపితమయందుడిఁదక్క విడిచ్చుబూవుఁ జె
మ్మించు — జిలుంగుఁదక్కనగు యౌవతమొత్తుగటంచు నన్యముల్.

(ఆము. 1-61.)

వారు "ఇనోప్మఁచట్టినపునుఁగు"ను వాడెదరు. ఆ యిండ్లలో "గొజ్జగినీటి వెల్లువలు" గోవజవాదులనిగ్గు. వారు ధరించునవి, ఊదిన ఖాఱుదువ్వలువలు, ఛంచజ్జరతాహి కంచుకపుఁజాయ మడుంగులు; "మృగమదము" సద్యోవినిర్భిన్న సారంగనాభికా హృతమైననే వారికిఁ బ్రియమట! వసంతములు మొదలగు సమ యములందు మద్యపానమునకు ధర్మశాస్త్రము వారికడ్డురాలేదు. "అగరుమృగమద సంకుమద కుంకుమ పటీర కర్పూర హిమాం

బుపూరముల వాసనలతో, ఆ జనులు, నాఁడేగాదు నేడుగూడ మనదేశ చరిత్రను "బుగ బుగ" మనిపించుచున్నారు. ఆనాటి పడఁతులు ఆభరణముల భారమున "నడుపలేకుండిరని విదేశీయుల వ్రాతలు. తల్లికోట యుద్ధమున నోడిపోయిన తిర్మలుఁడు తొందరగ రాజధానికి వచ్చినాడు. శత్రుసేనలు వెన్నంటి తరుముచున్నవి. ఆ హడావిడిలో వాఁడు చేయిజాచిన మాత్రముతో నందెడు ధనమునుగైకొని పెనుగొండకుఁ బయవెత్తినాఁడు. వాఁడు దీసికొనిపోయిన భాగ్యముయొక్క వివర మీ క్రిందిది. నూట యేబది యేనుగులపై బంగారు, రత్నములు, నలువది నాలుఁగు కోట్లధనము, అరచేతి మందపు బంగారు తగడులుగల్గి – రత్నమయమైన సింహాసనము, తిరుమలరాయుని చేతికిఁజిక్కక శత్రువులచేతికి దొరికినదెంతయో! ఎవరికినియందక, నేటికిని భూగర్భమున శయనించిన "నిధుల" విలువతెంతటిదో! రాయల పట్టాభిషేకమునాటికి, అంతకు ముందటిఖర్చు వెచ్చములుపోగా మిగిలిన ధనమిది. విద్యారణ్యు బొక్కసములో 99 కోట్లు 56 లక్షల ద్రవ్యముగాక, భూషణాలు నాలుగుకోట్లు, నవరత్నాలు 6 కోట్ల 56 లక్షలున్నవి. ఈ వరకు రాజుల సెలవు సెద్యాలుపోను, మిగులు 19 కోట్ల 56 లక్షలు. కర్ణాటక రాజ్యం పదికోట్ల 84 లక్షలు. దేవాదాయ బ్రహ్మదాయ సర్వమాన్య మఠాదులకు 60 లక్షలుపోగా మిగులు పదికోట్లు 24 లక్షలు. (రాయవాచకము) అనాడు బెళహారుకడ నొక కంచు దేవళముండెను. దాని పొడవు వెడల్పు పదిగజములు.

ఆ కోవెల యైదు గజములయెత్తు. దానిలో నొక స్వర్ణ విగ్రహ ముండెడిదట! ఆ విగ్రహమునకు కనులు రత్నములు. మన మే వైపునుండి చూచినను, ఆ విగ్రహము మనలనే జూచినట్లుండును. అది యా స్వర్ణప్రతిమను దీర్చిన శిల్పకారుని నైపుణి.

తుంగభద్ర వారిపాలికి, సాక్షాత్కరించిన భువనేశ్వరీ దేవి. ఆమె వరాహపర్వతమున, ఆది కూర్మదంష్ట్రా విటంక ముల జనియించి, దివ్యమాతయై దిగివచ్చును. ఆ జనులు, తుంగభద్రలోఁ బండుగ పబ్బములందు తానమాడెదరు. ఆ స్త్రీలు "ఆంభఃకేళి సల్పంగఁ దద్గురువక్షోరుహాలిప్త సంకుమదకస్తూరీ మిళచ్చందనాగరు పంకంబులలో (ఆ 2-6) నా విలాసిని ప్రవ హించును. పంపా తరంగరింఖా, ఝంపాసంపాత్యమాన జలకణరేఖా, సంపాత శీతలానిలములు (పా. మ.) ఆ జను లకు రసికలు దిద్దెడివి. ఆ తుంగభద్రకున్న యొయ్యార మేనదికిని లేదట! రంగత్తుంగ తరంగహస్తములు జాచి యొక్క సారి యా రత్నాకరేంద్రుడే తుంగానదీ యంగసౌఖ్యమును మఱ గెనా! అటుపై నతడు గంగను మెచ్చడు. కావేరిని దేవేరినిగా నంగీకరింపడు. యమునతో ఆనందోత్సవములు ఆచరింపడు. పాప మాభాగ్య మా తుంగభద్ర కంటలేదు. ఆమె "కృష్ణవేణి" మఱుగున నొదిగి యొదిగి నిలచి నేటికిని రత్నాకరునిదృష్టి నాకర్షిం పనేలేదట! రాయలాముక్త మాల్యదలో –

మ॥ తల(బక్షచ్చటగ్రుక్కి_ చాతువులు కేదారంపుకుల్యాంత ర
స్థలి నిద్రింపఁగఁజూచి యారెకులు షస్నాతప్రయాత ద్విజా
వలి పిండీకృత శాటులన్నవి దఁదదావాసంబు జేర్పంగ రే
వులడిగ్గన్ – వెనఁజాఱు వానిగని నవ్వున్శాలి గోప్యౌఘముల్.

(ఆము.)

ఈ వర్ణనము పంపాతీరవాసులకు స్వభావోక్తియేగాని, యుత్ప్రేక్ష యేమాత్రమునుగాదు. ఆనాటి యువతులు "పసపు రాయగా" రత్నపు దాపక్రింద, నం

బుపు, దెఱవాఱగా నిదువవోయి గరుత్మతి పచ్చవారిపన్
భవన సరోమరాళములు భర్మమయచ్చ దగుచ్ఛ విస్ఫురత్
ద్దివిజధునీ మరాళముల (ఆ. 1–64) భ్రాంతిని గల్పించుట దక్షిణ దేశమందేగాదు, విరూపాక్షుని సన్నిధియందుగూడ, ఆ వర్ణనలో రత్నముల తాపలు "హంసలు" ఈ రెండును కొంత స్వభావోక్తి పరిధినిదాటి యెగిరినవంతే.

కన్నడ కవులకు విరుపాక్షుడన్నను – తుంగభద్రయన్నను బరమప్రాణము. ప్రసిద్ధులైన వీరశైవ కవులందఱు పంపావతి పాదములచెంత బెఱిగినవారే. వారి విరూపాక్షభక్తి మన శరీరములఁ బులకింపజేయును. తుంగభద్ర ఆ మహాకవులకు జగన్మాత ప్రపంచము నోదార్పవచ్చిన పార్వతీదేవి. వారు తుంగభద్రను వర్ణించిన తీరులిటఁదడువ మొదలు పెట్టినచో, మన ప్రసంగమే ముగియదు.

ఆనాఁడు జీవించినది సుఖస్వప్నమువంటి ఒక రసికజాతి, జీవితమును వారు ప్రేమించునట్లు ప్రేమించుటకు మనకు సాధ్యముగానిపని. ప్రవృత్తి నివృత్తులయందు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము వారిది. ఆద మఱచి రాజ్యసుఖములనుభవించుచున్న పాండ్యరాజొకసారి. "భోగినీ సంగతికి" బోవుచుండినాఁడు. అప్పుడొక పరదేశ బ్రాహ్మణుఁడు వీధితిన్నెపైఁ గూర్చుండి యొక "సుభాషితము"ను భాషించుచుండెను. దాని నా రాజు విన్నాడు. మనుష్యుఁడు వర్షాకాలమునకుఁ గావలసిన పదార్థములు ముందే సేకరించు కొనవలెను. రాత్రికి గావలసిన వానిని ప్రొద్దుటను, వార్ధక్యమునకు గావలసిన యనుకూలములను, యౌవనముననే జేసికొనవలయును. అట్లే "పరలోక సాధనల"ను బ్రదుకుండగనే గావించుకొనవలెనని యీ పద్యార్థము.

ఏ విషయమునుగాని "యేదోపోనీలెమ్మని" యుపేక్షించుట ఆ జనుల మనోధర్మమేగాదు. ఈ పద్యమును విన్నరాజు వెంటనే మఱలి పశ్చాత్తప్తుడై, మతసిద్ధాంత రాద్ధాంతములకై, పండిత వాదములేర్పాటు జేసినాఁడు.

అతిసామాన్య విషయములందును, వారియభినివేశము అంతులేనిది. వానకాలములో బాటసారులు ప్రయాణించుచు, వర్షము వచ్చినప్పుడు దారి ప్రక్కలనున్న సత్రములలోఁ జేరుదురు. అపుడు వారి సంభాషణ లేమనుకొన్నారు! "హయపతిమీద దంతిపతి - నాతనిపై నృపతిన్ గజాది నిర్ణయములు సేయుదురు.

(ఆము. 4-131) వారి ప్రసంగములు పెరిగి పెరిగి - "మొత్తులాట" వరకును వచ్చునట! దేనియందును "ఉపేక్ష" వారెఱఁగనే యెఱుఁగరు. ఈ గుణములలోఁ జెడిపోవు చున్నవారము మనమే.

"చతుర్విధ పురుషార్థము" లందు దేనినిగూడ, ఆ జనులు అనవసరమని త్రోసివేయులేదు. అన్నిటికిని సమానమగు నధికార మును వారొసఁగి, ఆదరమును జూపిరి. "తపస్సింహాసనాసీనుఁడైన" వానికిని "మన్మథ రాజ్యసింహాసనాసీనునకు"ను వారి దృష్టిలో భేదములేదు. ధర్మార్థ మోక్షములను సాధించు పట్టుదల వారి కెంతయో, జీవితావసరమైన తృతీయ పురుషార్థమునను, వారి యభినివేశమంతే. శరీర సుఖము వారికొక శాస్త్రము దాని నభ్య సించుటకు "ననవిల్తు శాస్త్రంపు మినుకులు గావలెనట!

ప్రతి వస్తువునను సౌందర్యమునే వారుచూచిరి. గజముల మదాంబువులలో "పొగడపూవంటి కంపులను వీక్షించిరి. వాదం తములలో "మధువర్ణ"మును భావించి ముచ్చటపడిరి. ప్రాణ భయముతోఁ బరువెత్తి వచ్చుచున్న మనోరమకు "విలాస విభ్రమ లక్ష్మల్ దక్కుటఁయును నొకయొఱపై, నెక్కొన్నదట! (మను.) ఆమె పరుగెత్తు యొయ్యార మెట్లున్నదో జూడుఁడు.

శా॥ మట్టైల్ మ్రోయఁగ గుబ్బచన్నుగవ కంపంబంద వేణీ భరం
బిట్టట్టై కటిచిమ్మచీకటులు గా నశ్రుప్రవాహంబోడికల్
గట్టన్ చూపులు చిమ్మిరేగి దివి రోలంబాలిఁ గల్పింపఁగా
మిట్టాండగ నరుండులేని యడవిన్ మీనాక్షి దీనాకృతిన్. (మను)

ఇంతకన్న చిత్రమైన ఘట్టమొకటియున్నది. యాదవ భూనాయకున కొక దాసియుండెను. రాజు భోజనవేళలోఁ బళ్లె రము పెట్టు కొలువుదానిది. ఒకరోజది "జంగమార్చనము" చేయుచు కొలువునకుఁ బోమఱచెను. నృపాలకు లోకతప్పునైనను గావరుగదా! (కా. మ. 1.48) అతఁడా నట్టుపకత్తెను వెంటనే బిలిపించి, "దాని మనోహర మూర్తిరేఖకు" వెలితిగదా! యుని యైనను సంకోచింపక తాల్మిలేక తలగొఱిగించినాఁడు. ఆమె మొత్తుకొనుచు జంగమునిదగ్గరకుఁబోయి వాని పాదములపైఁ బడినది. ఆ సన్నివేశమును ధూర్జటి –

చ॥ పడి – బిగువైన పీన కుచ భారమువంకధరిత్రి మోవకుం

డెడు. తనువల్లితో నమస్కరించెనట! ఈ ధూర్జటిని రసికుఁడనవలెనో, అరసికుఁడనవలెనో నాకుఁదట్టలేదు. ఒకప్పుడట ఒకని గడ్డమునకు నిప్పంటుకొన్నదట! వాడాబాధకు మొత్తు కొనుచు గడ్డమును దులిపికొనుచుండగా, ఒక నాగరకుఁడు గొంచెమాగవయ్యా చుట్ట ముట్టించుకొందు నన్నాడట. ధూర్జటి శృంగార మట్లున్నది. తూర్పున కతిదీర్ఘముతో "వెడలుచున్న నీడలయందు" రజనీతరుణీ మణిదూతికలను జూచిన శృంగార ప్రియులు వారు (మను. 3-13) అపరాంబు రాశిని గ్రుంకుచున్న పంకజబంధుఁడు "తదీయ బడబాముఖ రిఖాంకురిత కుతుక తధ్వనిరంకుశ వేగాపహృతశతాంగు (మ. 3-14) డట!" సాంధ్య రాగములు శుకతుండకాంతితో వెలిఁగెనట!

తమ యేలుబడిలోనున్న యూరిపేరులనుగూడ - సుంద రముగామార్చి, లేని యొయ్యారము ననుభవించినవారు వారు "ఉదయగిరి" "మణినాగపురి" యట! పెనుగొండ "ఘనగిరి" "సురగిరి" యైనది, "బేలూరు" "వేలాపురి"గా మారినది ఆ రాజులు. కట్టించిన భవనములకు - ముద్దులు మూటగట్టు నామ కరణములు. రాయలుకట్టించిన భవనము "మలయకూటము" పెనుగొండలో నాతఁడు గట్టించిన మేడ "గగనమహలు" రామ రాయలు నిర్మించిన సౌధములు "రత్నకూటము" ఆనందమహలు. వారిభార్యలకా రాజులెంతో ముచ్చటైన పేరులుంచుకొన్నారు. రామరాయల భార్యలలోఁ దిర్మలాంబపేరు "మనమోహినీదేవి" యట! మఱియొకతె జ్ఞాన చింతామణి. ఈ విషయమును "చం దెర్క"రను మహారాష్ట్ర చరిత్రకారుడు వ్రాసినాఁడు.

పూవులన్న నాజనులకుఁ బరమ ప్రాణము. ఒక దినము అన్నమైన వదులుదురుగాని, పూవులులేక నాజనులకుఁ బూటగడు వదని విదేశీయుల వ్రాతలు. వారుప్రేమించిన పుష్పములు చల్లని రంగును, సరసమైన వాసనతోఁగలవి. గొజ్జగులు, కమలములు, కలువలు, వారికభిమాన పాత్రములు. వానిని సూసకములుగ దాల్చిరి. ఆ వతంసకుసుమములు జేసికొనిరి. మేఖల లుగధరిం చిరి, కంకణములుగవాడిరి. రసికతతో "మీకన్న మేమేమి" తక్కువయని, మగవారుగూడ "నిడుదపెన్నెఱి" వేణులను బెంచి నారు. వారివి అనితంబవిలంబికాలాహికల్ప ఘనకచగ్రం థుల"ట! పురుషులుగూడ దనివిదీర "గురువున గొత్తచెంగలువ

కచ్చులు దాల్చిరి. కృష్ణరాయల బాహామృగ నాభిసంకుమద సాం ద్రాలేప పంకములతో భూదేవికిఁ కుల పర్వతములు మొదలైన అరసికులు, రాచికొనగానైన గంట్లుపూడినవట! (మను, 1-33) స్త్రీలతోఁబాటు పురుషులకును "చతురలంకారములు" గాపలసి వచ్చిన కాలమది.

వారమితముగ నాదరించిన రెండవభోగము వీటికాసేవ నము. ఆ నాటిప్రవరుఁడుగూడ "మృగమద సౌరభవిభవ ద్విగు ణిత ఘనసార సాంద్రవీటీ" గంధములలోని తరతమభావము వము లెరిగినవాఁడే, శైవులగు "జంగములు" సార్వకాలిక తాం బూల చర్వణార్ద్రరాగ సౌభాగ్యమునపద్మ రామణులఁ దృణముగా జూచు దంతపంక్తులతో (కా. మ. 1-30) బారాడుచుండిరి. పామర ప్రమదలును "తరుణధావనథగథగద్దశన మణులయందు లేతవీడ్యముల (పాం. మ. 3-74) డాలుహత్తుకొల్పిరట! విదేశ రాయబారులు తమ కొలువులకేతెంచినపుడు నాటిరాజులు మర్యా దకై వీడ్యములిచ్చిరి. ప్రియాప్రియులు దమయెదిరికి మనసులోని మరులను వక్కలాకులతోఁ దెలిపిరి. శాలీనుని మనసు గమనిం పలేక కలఁతఁబడుచున్న సుగాత్రికి, "కర్పూరంబుతోడిబాగా లీరాదే! అకుమడుపు యీరాదే! చెలీ! అని చెలికత్తెలొసఁగిన సలహా. మనసులు విఱిగి వేఱిడుచున్న మగలు మగువలును, తాం బూలములు మార్చుకొని తొలగినారట! (వీర తాంబూలము అన్ని టికిని) ఆనాటి కవులకుఁగూడ, రాజులిచ్చెడి మర్యాదలలో

కర్పూర తాంబూలములేని కనకాంబరా భరణముపై మనసు లేదు.

మనకు శాస్త్రము విధించిన గొప్ప యుపకారము స్నానము. దీనిసౌందర్యము మనవలె నితర దేశీయులెఱుఁగరు. నాటి ప్రజలకు ప్రతిదినమును "తలగడుగు మామూలు" పాండురంగ మాహాత్మ్యమున, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు నిగమశర్మ యొక్క నిత్యవిధులిట్లు వర్ణించినాఁడు –

చ॥ తలగడుగంగ మర్దనము ధౌతపటావరణంబు సంస్కృతో
జ్జ్వల కలమాన్న భోజనము – చందనచర్చ – ప్రసూనదామకం

వీనియన్నిటిలో "నాల్గుదినంబుల భోగమబ్బిన యా మహారాజుపులుగడుగంగబడ్డ నునుముత్తెపు" పోలిక, వీధులు బుట్టెడివాడట!

స్నానము జేయుటయందానాడు ధనికదరిద్ర భేదములేదు. కలవారు తలకు గంధామలకంబు పెట్టుకొందురు! తెలిగొజ్జగినీరు "జల్లికొందురు. సంపెగనూనెలు గందపొడి వాడెదరు. లేనివారు "చమురంటుకొని" నీరు బోసికొందురు. కాని యొకటి మాత్రము నిజము. ఎంతటి దీపలైనను, కుచులకుఁ గాలాగరు ధూపమును మాత్రము వేసికొని తీరవలెను. ఊరిలోని దేవరఁ జూచుటకైఁ బ్రయాణమైన పామర ప్రమదలు, నిశామిళితవారితో జలకమాడి,

కనుల గాటుకదీర్చి, సిందూరమున దిలకమిడికొని, విరులు సిగఁదాల్చి ప్రయాణమైరేగాని యెట్లున్నవారలై కదలలేదు. అప్పటి తిన్నడుగూడ "జలకంబాడి" అనెడు (కా. మ. 3-38) పెద్దమాటనే వాడిగొన్నాడు. గాని "స్నాన" మనుమాటతో వానికి దృప్తిగలుగలేదు. మనలో మగవారము పూలనెన్నడో వదలితిమి. మన స్త్రీలలోఁగూడ స్నానమున బసుపువాడుట, కాటుకదిద్దుట, మొదలగు నాచారములు పోయినవి. పోవుచున్నవి.

విద్యానగరమునందలి జనులు, సర్వకాలములను బ్రేమించి, తమకు భోగ్యములుగఁ జేసికొందురు. వసంతములు వచ్చును. అప్పుడు ఇప్పలలర్చు గాడుపులు వీచును. (ఆము. 5-104) ప్రసూనములు వారికి "రజఃకనకాభిషేకములు" సేయును. పుప్పొడుల నంటినతేటులు జడలకెక్కును. (పా. 4-14) వారపుడు కస్తూరివదలి యగరు బూసికొందురు. శిశిరమున మానిక ముత్యాలపేరులు మఱల ధరింతురు. అంతకుముందు శయ్య క్రింద నుంచుకొనెడు యినుప కుంపటులు మానెదరు. కురు వేరును పూవులతోఁజేర్చి ధరించెదరట! ఆ పూవుల కారులోఁ గుప్పసముల్వదల్చి వలిదుబ్బుల నొత్తి హత్తి సుఖింతురట! (ఆము. 5-104) మధుపానములతో వారికపుడు ప్రొద్దే మిగులదు. వసంతములందు వనితలు అచ్యుతరాయవీణలు "శ్రుతిజేర్చి" హిందోళ, వసంత రాగములను బాడెదరు. దానిని భట్టుమూర్తి యిట్లువర్ణించెను.

మ॥ అరిగా పంచమ మేవగించి నవలాలవ్వేళ హిందోళపై
ఝరిఁజూపన్ పికజాత మాత్మరవ భంగవ్యాకులంబైన, నీ
ధర నాలింగిత పల్లవవ్రత విధుల్ దాల్పన్ తదీయధ్వనిన్
సరిగాగైకొనియెన్ వసంతము మహాసంపూర్ణ భావోన్నతిన్. (వసు. 1)

హిందోళ రాగమునకుఁ బంచమసర్వము వర్జము. అందుచే దానినివారు "అరిగా" జూచినారు. ఋషభస్వరమును వర్జించి రనియు నొకయర్థము. అపుడు కోయిలలకు పెద్దగొందలమైనది. అవి జిగురుటాకులుమేయుచు నడవిలోఁ దీవ్రమైన తపస్సును బట్టెను. వాని తపస్సునకు మనస్సుకరగిన వసంతుడు "మీ పంచమమును గ్రహింతును లెమ్మని, వారిప్రార్థనము" "మంజూరు" చేసినాడు. అతఁడు మహాసంపూర్ణ భావోన్నతుఁడు. "పంచమమును" "సరిగా" గైకొనెను. అనఁగా ఋషభస్వరముతోఁ గూడ ననిన యర్థాంతరము. భట్టుమూర్తి నాటికి వసంతరాగము సంపూర్ణమేమో! ఇపుడది "యౌడవషాడవము." ఆ కాలములందా యువతీ యువకులు డోలావిహారము సేతురు. వారిపాదములు త్రైవిష్టపస్త్రీల యౌదలదన్నునట (కళా. 1-44)

నిదాఘములు వచ్చును. అప్పుడు గ్రామములందుఁ జలువచప్పరములు వెలయును. రాత్రులయందుఁ జెఱకు వంటలు సేయుదురు. ఆకాలమున "మల్లియలపెల్లు" కన్నడ కవితావితానము వలె షట్పదీవృత్త విలాస భాసురమగును. ఆవేసఁగులయందు "నిష్ఠానిధియైన" విష్ణుచిత్తుఁడు భాగవతులకుఁజేయు నుపచారము

లిట్టివి. "తెలినులి వెచ్చయోగిరము" దియ్యని చారులు దిమ్మనములు - పలుచని యంబళులు, చెఱకునీరు, యెడనీళ్లు, రసావళులు ఫలంబులు, సుగంధి శీతజలము, వడిపిందెలు, నీరుజల్లయు, సంపాదించి, యతిథులు "చాలుచాలను నంతవరకు" (ఆము. 1-81) వెలయఁగ బెట్టునట! మధురానగరమున కెండకాలములోఁ బరదేశివిప్రుఁడొకఁడు వచ్చెను. వాడు భోజనమునకు - రాజపురోహితునింటికిఁ దగిలినాడు. వారియింట ఆవిప్రుఁడు గడుపారఁ దిన్నభోజనమిది.

సీ॥ పరిపక్వ సురభిరంభా ఫలంబులతోడ
దలమెక్కు పనస పెండొలలతోడ
ఘృతఖండ నిభశర్కరీ ఖండములతోడ
పలుదెఱుంగుల మావిపండ్లతోడ
గోస్తనీ మృదుగుళుచ్ఛ స్తోమములతోడ
గప్పుదేఱిన పడప్రప్పుతోడ
సుమధురస్థూల దాడిమ బీజములతోడ
దనుపారు రసదాడిగసేలతోడ

"పూనావుష్టిగ" దిన్నయావిప్రుడు పానకముగ్రోలి, చందనచర్చఁదేలి విరులుసిగదాల్చి కర్పూరవీటిని - "జౌరు" గొట్టించి నాఁడట! వేసఁగులలో మాంసభుక్కులైనవారు

శా॥ తారుణ్యాళిగ నూత్నచూత ఫలయుక్తై లాభిఘారస్వన
ద్ధారాధూపిత శష్పదంబు "హృతమాత్స్యచ్ఛేద" ములను

కొల్లలుగ దిందురు. అఁగనరు "వాసన" పోవుటకు సంధ్యా వేళయందు గేళికాంతారాభ్యంతర వాలుకాస్థిత హిమాంతర్నాళి కేరాంబువులను (ఆము. 1-64) త్రావెదరు. ఈ భోజనములను దలచినపుడు వారివి, కడుపులా బావులా! యనిమనకనిపించుట సహజమే. అపుడు ప్రియాప్రియులు.

పవలెల్ల దీర్ఘికాంబువు చల్లపోరాట
నలసి, మృణాళ కోమలములైన
బాహువుల్దమదుసూర్పములఁ జెదురుగా
మఱచి, మూపులఁ గరతలములునిచి
ప్రాల్మాలి, మిగులనార్పని కప్పుక్రొమ్ముడిఁ
దనిమొగ్గ విరవాదిదండ విరియ
ధౌతగంధామోద శీతలస్తనములు
వొందఁ గౌగిళ్లతో బోరగిల్లి
వారికేళానవపుఁ దీపుటూరు పొలయ
వలిపె మొంటొల్లెతో నురస్థ్సలులఁగూర్కు

ప్రియుల వేకువఁదొడ తెచ్చరించి, వెన్నెల బయళ్ల (ఆ. 2-61) యందు సుఖములనుభవింతురు. ఎండకాలము లం దచ్చటచ్చట "చలిపందిరులు" వెలయును - వానియందు సాజా

త్కరించిన శృంగారరసాధిదేవతలు "ప్రపాలికలు" నిలిచియుం డురు. వారి జడలయందు మల్లెలు, ఆస్త్రీలు నిదాఘమునకు భయపడిన సలిలము, ఆగామిబీజార్థమై, కడవంబెట్టిన వారి దేవ తలై (ఆ ము. 2-57) యొప్పదురట. పోరు వోయుజలమునందు వాసనలకొఱకై వేసిన యుత్పలపత్రములు (ఆ. ము. 2-58) వారు చమ తెలిమోము పసమెచ్చి తలయూచు పాంథులజూచి నవ్వుచు, ఆ నవ్వులో వారి హృదయముల గదలించుచు, "పలి చన్నుకొమరు ముచ్చిలిన దిమ్మ"ను తెఱంగున గరిశ కాగుల ముంతురు. నాఁడు "చలిపందిరులలో" నీరు వోయుటకు మగ వారిని నియమింపరు. ఒకవేళ యేర్పాటుచేసినచో, ఆ పందిళ్ల లోనికి జనులుపోవరు. ప్రపలయందు నీరు ద్రావిన పాంథులంత టితోఁ బోవక, యా యాడువారికి "లాచివిడియము"లిచ్చి పోదు రట! ఆ యిచ్చుటఁ దన్ను మఱువకుమని చెప్పుటకు.

ఒక "దుష్టుఁడు" నీరు ద్రాగవచ్చినాఁడు. ఆ పోకిరి

చ॥ తొడిబడ నమ్మయక్కయని తూలుచు దీనత దోయిలొగ్గాచున్
వడమటి తేర తేరనలవాక్యము లెన్నక మోముగుబ్బలున్
గడుగొసుకక్ష దీధితు లెగాదిగ గన్గొనుచు

"చిట్టకంపుద్రావుడు" (అ. ము. 2-59) ద్రావుచున్నాఁడు. వాని దుర్మార్గమునుజూచి "ప్రపాలికలు" సన్నలతో నవ్వుకొన్నా రట! రాయలవారి యీ భావము నొరవడిగ నుంచుకొని లక్ష్మీశుఁడు,

ఒట్టిబట్టి యొళెల్లియుంకుళిర్వెరసి దర
వట్టి గెయపదనంగళింద బాగిగ్గె పొర
మట్టు, కళసవనెత్తి సీరె లెవకామిని య
దుర బాహుమూల దెదెగె

దిట్టి పరి పరిదు మొగమొగ్గడిసె సరిసకళ
వట్టి జలధారె పొరసూసె బయలిగె బాయ
బిట్టు నగిసువరల్లిత్రృషె యిందబింద
పథి కర్ప్రూళా బాలెయరను.

అన్న యనుకరణమును గావించెను. నాచువోయునది "లలిత చంపక తనుచ్ఛాయదిం కెంపిడిద జలధారె"యట చంపక చ్ఛాయగలవారి శరీరముల కాంతులతో నా నీరెరు పెక్కినది.

ఇంతలో వర్షాకాలమేతెంచును. కడిమిచిగిర్చును. అరటి పిల్లలువేయును. గేదగులు వికసించును. ఏనుగులు భూమిని మూచూచును. ఆ కాలములలో నంబళ్లు మోసికొని "కాపుగుబ్బెతలు" పొలములకుబోదురు. అక్కడ 'పెమ్మసురున్న' గెడుకాపుగుబ్బెతల పెన్నుబ్బులబ్బునాసత్వాలిం 'బిసికిళ్లున బిసికిళ్లు' (4–133) హాలికులకబ్బునట! ఆ నాళ్లలో విష్ణుచిత్తుని యిల్లాలు "నారి కెడపుంబొరియుట్టగిలించి (అ. 1–80) వంటవండును. అంతకష్టకాల

మునగూడ నాతని యింట నతిథులకుఁ గలమాన్నమును, ఒల్చిన ప్రప్పు - నాలుగేన్బొగసిన కూరలు, వడియము, పదుగులు, పెరుగులు, ఘృతప్లుతులు దప్పవు. వర్షాకాలములందు రెడ్లు, గురుగుంజెంచెలి దుమ్మిలేత గిరిసాకులందుఁ దింత్రిణీపల్లవములు సేర్చి, సూనియలలో వేయించి "వానిజతలో" అరుగబియ్యపు టన్నమును దిందురు. మేకయెదువువేసి మంటజేసిన గుంపటులుదాల్చి, క్రేపులుమెయి నాకుచుండగా, మంచములపై సుఖింతురట!

శరత్తు ప్రవేశించును. కలశసూతికాకతకాఫలమై కలక నీరు మాలిన్యమును వదలును. భూభాగము శకటాఘ చక్రధార చేఁబాపటఁదీర్చికొనును. శిఖిదనతాండవమును. "కళాసికగఁజేసి, కఱకుటీకల పేరికాసెబిగువు సడల్చు"ను. మంకెనలు బూయును. తెల్లులసిల్లును. మరువము బూచును. గజదానము, విజృంభించును. అపుడు మహిరమణులు ని రాజనపూర్వకముగ అశ్వములకు రక్షగట్టెదరు. గురువులు పిల్లలకుఁ బలకపూజలు సేయింతురు. ప్రజలు బిచ్చఱతోరణములు దూతెదరు. తొలిపంటకములు సిగబంటిగ భుజింతురు. (పాండు. 4-41) ఆ శరత్తులందుఁ బుష్పాయుధుఁడు యుద్ధమునకు బయలుదేరుటకై సైన్యములఁజేర్చికొని వెలిగుడారములలో విడియును, ఆ సమయములలోఁ గోపికారాజి.

సీ॥ శ్రీయుదారోటనాశ్రిత పద్మకర్ణికా
కృతిజెప్పుకొలమ కర్ణికలమెఱయ
నతను సారథ్యకృద్రతిరేఖ మంచెపై
నదలించు రౌద్రఁజిల్క పదుపుబఱప
దొగమొగ్గలనుపైవ దూరమేగమి బెట్టు
చప్పట్లఁ జిన్నులు జడలు గదల
పెదత్రోవమును జెప్పి వడినవ్వ — దిరుగు న
ధ్వగుకొలందినె యప్పరవయు మరల

గీ॥ నధర రదన ప్రసాదంబు నడుగవోరు
దెఱచెనన బండిప్రీలి ముత్తెములు దోచ
చెఱకు జంఘలఁబోలమి శిరసువాల్చి

(ఆ. పు. 4–163)

రాజనపుఁజేలను గాచుచు పాలచినపటు! ఇక వారే కాల మును నిరాదరించిరి? ఏసమయములను చక్కపగఁజూచిరి? వారియాహార విహారములన్నియు, "నెలకొని వేసవిఁజలువయు, జలివేళలనుష్ణగుణము," గలిగించెడునట్టి కాలానురూపములు, సమయానురూపములు, వారనుభవించిన భోగభాగ్యములకు మన కసూయ దప్పకఁ కలుగును.

మానవజీవితములో యున్ని యంచులను చవిచూచినవారి క్రియాశూరతను అదృష్టమును మనమెంతఁ బొగడినను వారి

యందు "చక్కని రసికత" కంటెను, "లాలసత" కొంత యెక్కు వైనదనియే యనవలె. ఆ నాటిజనులు, విజయగర్వముతో మదించి తమ మేరలను, కొలదిగ దాటిపోయినమాట వాస్తవము. వారు బ్రదికినది హైందవ మహమ్మదీయ నాగరికత "జల్లి బిల్లిగ" బెనవేసికొన్న కాలమందు. ముస్లిము "సంస్కృతి" యందు "లాలసత" యున్నంత ధర్మదృష్టిగానరాదు. వారికి ధర్మము సుఖమునకుఁ దరువాతిది, ఆ గుణము నాటి హైందవులకును గొంత యంటినది.

ఈ "లాలసత" నాటిజనులకేగాదు, వారేర్పాటుజేసికొన్న దేవతలకుఁగూడగద్దు. వరూధినీ కామమును నిరాకరించి యింటికిఁ ద్రోవఁబట్టిన ప్రవరుఁడు, అగ్నిదేవునెన్నోరీతులఁ బొగడినాఁడు "దివిషద్వర్గము నీముఖముననే దృప్తిగాంచు" నన్నాఁడు. బదులు రాలేదు. "నిన్నిశుగాశ్రుతులు బొగడునుగదా!" యని యగ్ని గొప్పతనము నగ్గించినాఁడు. నివు "సమస్త జగదంతర్యామి" వనియాతని "రాచరికము"ను బొగడినాఁడు. "ఆహవనీయంబును, దక్షిణాగ్నియును" నీయందేగదా యుద్భవించునని యాతని సర్వాధారత్వమును బలికినాఁడు. కడకు "గ్రతూత్సవసంధాయక!" యని యేమో యొయ్యారముగఁ బిలచినాఁడు: ఇదేదియుఁ గార్యసాధకముగా దనుకొన్న ప్రవరుఁడు "స్వాహావధూవల్లభా!" యని ముగించినంతనే, యుత్సాహము రేగినవహ్ని "హా" యని పైకిలేచి నిలచినాఁడట!

నాటి జనులు స్త్రీలను భోగ్యవస్తువులుగ మాత్రమే వాడు కొనిరనుమాటలో, గొంత నిజమున్నది. స్వరోచి, మనోరమను వివాహమాడినాఁడు. ఆమె కిర్వురు చెలికత్తెలుగలరు. వారిర్వు రును, మహాముని శాపముచే, "దుర్దమరోగబాధలచే" బొక్కు చుండిరి. మనోరమ కెప్పుడును వారినిదలచికొని దుఃఖము. ఒక నాఁడు స్వరోచి, యామె యనుత్సాహమునకుఁ గారణమడుగగా, నామె దనయిష్టసఖుల దుఃఖముదెల్పి వారి రోగమును బోగొట్టు మని బ్రతిమాలినది. ఇతఁడు "జరాదివ్యాప్యాంతము" భట్టిబెట్టిన ఘనవైద్యుఁడుగదా! వెంటనే యామెతోఁగూడ వారిచెంతకేగి, వారి రోగములను బోగొట్టి మనోరమతోనైన జెప్పక వారిద్దరి నేక ముహూర్తముననే బెండ్లిచేసికొన్నాఁడు. మనోరమ నాతఁడొక్క మాటయైననడుగలేదు. స్త్రీలపై నిట్టిదృష్టి యాసమాజమున కున్న దిగనుకనే, బహుభార్యాత్వమును వారు దోషమనుకొనలేదు. దాని నొక గుణవిశేషముగఁగూడ నన్వయించు కొన్నారు. కృష్ణరాయల కాంధ్రవిష్ణుఁడొసగిన వరములలో "నితోధిక బహుశ్రేయస్సీప్రా ప్తియు నొకటి "తమకు తమకఁ బ్రియుఁడని తమకమెసఁగఁ బణఁతులుప్పొంగ (మను. 6-62) బ్రదుకు బ్రదుకులోనే వారికిఁ దృప్తి. ఈ దక్షిణ నాయకత్వము వారికింత ప్రియమైనది గనుకనే, నరసరాజును గురించి పెద్దన "వనజేక్షణా మనోధనపశ్యతోహరు" డన్నపుడు, రాయలాకవిపైకి వాదుకుఁబోలేదు. అది తనతండ్రికొక "అడిషనల్ సర్టిఫికెట్టుగా" నన్వయించికొని గర్వపడినాఁడు. అం దుకే "ముక్కుతిమ్మనకవి చతురాంతఃపుర పథ్యప్రసాదన

రసికా!" యని సంబోధించి కృష్ణరాయఁడు, అంతఃపురమును గెల్చుటయు ఆదిల్లాను గెల్చుటయు సమానముగఁ దేల్చివేసినాడు. ఆనాటి ప్రవరుఁడు యిల్లువాకిలిలేని సన్యాసిగాఁడు. వాని కింటిలోఁ "గూకటులఁ గొలిచిచేసిన కూరిమి సోమిదమ్మ" యున్నది. అతడుఁ ధార్మికదృష్టి యెక్కువగాఁగల సంసారి మాత్రమే. అందుచే వాని "చక్రదనము" గాంక సేయు జారకామినులకు భోగబాహ్యమైనది. దానినే పెద్దన్న పెద్దవైరాగ్యముగ (మ. I–52) బొగడెను. అట్టి ధార్మికుడగు ప్రవరుని నోటినుండిగూడ వరూధినిని జూచినపుడు "భీతహరిణేక్షణ!" అని ఆ నాటి రసికత అనిపించిననేగాని వదలలేదు. పురుషుల బహు భార్యాత్వమే, ఆనాటి స్త్రీలకు ఉప పతుల సంగమముకు సృష్టించినది. అంతఃపుర స్త్రీలలోఁ ప్రేమపై పోటీలుండెడివి. ముక్కుతిమ్మనగారి "పారిజాతాపహరణము"ను జూచినపుడీవిషయము "చూచాయగా" గనుపించును. రాజుల ప్రేమలను జూఱగొనలేని భార్యలు విషపానములు గూడఁ జేసెడి వారట! "కాళహస్తి మహాత్మ్యము" నందొక సన్నివేశమిట్టులున్నది.

తే॥ పుడిసెడుగాని లేదిపుడు పుచ్చుక ప్రాగినమద్య మింతలో
నొరలెడు గండటంచు నొకయుగ్మలి నాథునిదిట్టి యన్యుఁగన్
బడియదు చూడుమంచు సరసంబునమెచ్చ తెఱంగుఁదోప నప్పుడు.

(కా. మ. 3–43)

బిగికౌగిట బోదిలినదట! ఈ పరిస్థితి తక్కువ జాతుల కుందేగాదు. ఉత్తమజాతులలోఁగూడ నుండెడిది. ఆలంకారి

కులు చెప్పిన అభిసారికలును, విజయనగరపు నాటివారికిఁ పరిచితలే. ఒక్కొక్కసారి సవతులలో భర్తృ ప్రేమకైఁ బోటీ లేర్పడెడివి. అట్లే పురుషులకు, స్త్రీల విషయమునగూడ. వారు పరస్పర వశీకరణములకై, మంత్ర తంత్రములతోఁ బాటు, మందు మాకులును వాడెడువారు.

వేసవలయందు విటునిచే ఏడియుంబు
బుచ్చికొన దగదంతికిఁ బుచ్చికొన్న
నూర నూరంగఁ ద్రవంబుమియవలయు (కా. మ.)

అని ధూర్జటి మహాకవి హితబోధ సేయుటతోఁబాటు, తన కావిషయములందున్న చొరవనుగూడ వెలుగఁబెట్టినాఁడు. ఈ భావములనన్నిటిని పెద్దనామాత్యులవంటి పెద్దలు "దుర్వారములైన కోరికలవంక వివేకము చొప్పుదప్పుట" అని యానాఁడే ప్రబోధించిరి.

ఇన్ని దురాచారములానాఁడున్నను, శృంగార విషయమున మాత్రము ఆజనులు స్త్రీలకుఁ బట్టాభిషేకమును జేసిరి. ముగుదల ప్రతివేషమును, ప్రతివయస్సును, ప్రతిచేష్టయు, వారికిఁ బ్రీతిపాత్రముగ నుండెను. "ఘనసారపంక మొక్కలతాంగి దెచ్చిన" ముట్టనవేలనై చుక్కబొట్టు వెట్టి "వేరొకతె" పూవు పెత్తులెత్తిన విసువుతో కొన్ని విరులు దురిమి, పడతి యొక్కతె రత్నపాదుకలిడగా తొడుగకుండగనే యవ్వలికి బోనడుగువెట్టి –

నంతరము - మనోరమకుఁ జెలికత్తెలు మజ్జనముదీర్చి - రవ రవలుగల కచపించమునకు గాలాగురు ధూపముగూర్చి - నిపుణతతో "జవాదినంటు" వాసినారు. ఆ మనోరమ పతికడకు వచ్చిన వేషమిది -

సీ॥ చెంగల్వ పూదండ సేర్చి పెందురుముపై
ఘనసారమున సూనకము ఘటించి
పన్నీటితోఁ గదంబము చేసిమృగ నాభిఁ
బూసి - కుంకుమసేన బొట్టు దీర్చి
విశదముక్తాదామ రశనఁ జందురు కావి
వలిపపు వలువపై నలవరించి
యతుల వెన్నెలగాయు హార మొక్కటిపెట్టి
మణుల సొమ్ములు మేనమట్టుపఱచి

తే॥ కన్నుగవఁగేల్చి డాకాల గద్దెననఁగ
ఘల్లు ఘల్లన బెండెంబు గండు మీలు
గదల నల్లన నడిపించి పొదిలితెచ్చె
నెచ్చెలులపింతు యువతి నా నృపునికడకు.

(సు. ము. 6-5)

శృంగారమునందుఁ దాతగారి కెందును దగ్గిపోని పింగళి సూరన్న పుష్పాపచయము సేయుచున్న కలభాషిణి రూపమును - లలిత పదములుగల సీసపద్యములతో (క. పూ. 1-40) మన

కన్నుల యెదుట నిలిపినాఁడు. ఆమె బాల్యమును, కౌమార మును, యౌవనము, నాతఁడు విపులముగ వర్ణించి – యాలంకారికుల దప్పిదీర్చినాడు. "సుగాత్రి" తోటలోఁ దన మగనికిఁ దోడుపడఁ బనులు సేయుచున్నపు డాతఁడు సేసిన వర్ణన – జగద్రంజక మైనది. (క. 4-78) పైన మనము పేర్కొన్న నాయికలందఱు "దర్జా" గలవారు. వారికనుసైగలలోఁ పట్టుమని పది మంది దాసీజనము. అనుభవించుటకుఁ దగిన "హంగు" లన్నియు వారికున్నవి. సుగాత్రికి పాపము! యే యదృష్టమునులేదు. ఆమె యొక పూజారిబిడ్డ. శాలీనునితోడి వివాహమైనది. అతఁడొక చిత్రమైన పురుషుఁడు. మొదటి రాత్రి సుగాత్రిని చెలికత్తెలు "అలంకారకలిత" గాఁజేసి అత్మ నాథుని కడకనిపినారు. వాడు "దద్విభూషణాది" మహిమకుఁదలఁకి మాటలే యాడలేదు. పోయిన సుగాత్రి పోయినట్లే వెనుకకు వచ్చినది. దాని తల్లికి అల్లుని వర్తనమేమియు నర్థముగాలేదు. ఆ యింటి యీ యింటి యమ్మలు "సుగాత్రి తల్లికి వింత యల్లుఁడు" దొరికినాఁడేయని - ముసి ముసి నవ్వినారు. వారి సదుపునకు వెచ్చికొని యామె, మఱల సుగాత్రిని రెండవరోజు – మూడవరోజును – మునుపటి వలెనే పంపించినది. సుగాత్రికథ పట్టి రాకపోకలే యయ్యెను. చెలికత్తెలు సుగాత్రి కుపాయములు నేర్పినారు. ఆమె వానిని "సిగ్గుతో" విననట్లు నటించి, యేకాంతమున, వారి యుపదేశము ననువర్తించినది. కాని మగని నడఁతలో మార్పులేదు. ఆమెకు వాని చిత్తవృత్తి యర్థముగాదు. పైగా తన తల్లి – మగనిని

"యేటుపోటు" మాటలను, ప్రక్కింటి పొరుగింటివారి హేళ
నములు, ఇన్నిటితోఁబాటు "తంగేటి జున్ను"వంటి భర్త యింటిలో
నుండియు తన మనస్సు నాపరించిన ప్రత్యక్ష విరహము, ఆవిడ -
యిన్ని బాధలనడుమ - దన ప్రేమావేశము నెట్లుగుదించికొనెనో -
మన మెఱుఁగము. పింగళి సూరన్న చెప్పలేదు. చెప్పకపోవుట
చాల మంచిపని యైనది. ఆ పడఁతి చూచిచూచి - "నాకు మం
గళ సూత్రం బీపాటి నుండుటయే పదివేలనుచు" నెంచికొనియుఁ
వేఱొక్క లాగుననుండక, యతనికి నాయు రభివృద్ధికరంబులని
వివిధాలం కారంబులెప్పుడేమఱక తాల్చుచుఁ దనతల్లి యాతని
నేమియు నిట్టట్టాడకుండఁ బ్రార్థించుచుండిన దట! (క. 4-73)
ఆహా! యేమి యామె వశిత్వము! నాటిసామాన్య సంస్కారములం
దలి - ధర్మశిక్షయెంతగొప్పది. సుగాత్రియొక్క హృదయమందుఁ
గుదింపఁబడిన యీ విరహవేదన - పది పద్యములుచేసినంత
పనిని మన మనస్సులపైఁ జేయును. అతఁడు వాచ్యముగ నామె
విరహమును వర్ణించియున్నచో - నీ సౌందర్యమంతయు నేటి
పాలైయుండెడిది. ఆనాటి కవులలో నొక విలక్షణుఁడైన మహాకవి
పింగళిసూరన్న, కాలముగడచుకొలఁదియు-నామె కా మగని మన
స్త్రోవలు కొంత కొంత యర్థమైనవి. అంతవరకామె తన "కంతు
సంతాపము"ను పిట్టకుఁగూడ దెలియనివ్వలేదు. తోటపనులు
సేయు మగనికి తోడుపడ నారంభించినది. విభూషణాదులపై
"యింపు" వోయినది. ఒకనాఁడామె యేకాంతమున మగనిదరిసి
నది. అపుడు భర్త "యేమివచ్చితివని" బ్రశ్నించినాఁడు. ఆ

మా తోటసుగాత్రికేమో యవమానమైనది. ఆమె" లోకమువారలు పతికడకేకోర్కెని వత్తురని"? యెదురుప్రశ్నవేసినది. ఆహా! సుగాత్రి యెంతగడుసుది!! అంతేగాక - యిన్నిదినముల - దన హృదయము నావరించిన విరహము నంతయు-

క॥ ఓ నాయక! యితరమ్ములు
పోని మీమ్మపాటికైన బుద్ధిగలిగి నా
మానసములోని కోర్కెలఁ
బూనిక నడిగితిరి లోకపూజితనైతిన్.

(క. 4-111)

అని యొక్కమాటతో నాతనిపై విదలించివేసినది. "లోక పూజితనైతిఁ" అనునది - యెత్తిపొడుపో - సత్యార్థ కథనమో - మనకు దెలియదు. కవికిని దెలియదేమో!! ఆనాటి - యూడువారి-వయస్సులు - వేషాలంకారములేగావు. వారియేడ్పులలోఁగూడ - సౌందర్యమును భావించిన - మహనీయులువారు. సత్యభామాదేవి, "బాలపల్లవగ్రాసకషాయకంఠ కలకంఠ వధూకల కాకలీధ్వని"తో నేడ్చినదట! ఈ యేడుపుల వర్ణనలో, ఆనాటి కవులెట్లు, పందె ములు వేసికొన్నదియు - దెనుఁగువారికిఁ దెలియని వృత్తాంతము గాదు. అసలు - యేడ్పులోని సౌందర్యమును - తొలుత తెనుగు వారికి నేర్పించినది శ్రీనాథుఁడు. "అతని కాశీఖండమున

నొకతె” కొసరి వసంతకాలమున క్రోయిలక్రోల్చిన భంగి సుందర ముగ నేడ్చినది! అపుడామెకు గారిన కన్నీటి బొట్టులెంతపాటి వను కొన్నారు! ఉసిరికకాయలంతలు పయోధరముల దిగువాఱినవట.

ఆ నాళ్లలో నింటను బైటనుగూడ నాఁడువారిదేనోరు! సత్యభామాదేవి యింటిలోఁ గృష్ణునిపై నెటులధికారమును చెలా యించు చున్నదియు మన మెఱుఁగుదుము. అంతమాత్రముతో నామె యధికారమాగలేదు. ఆమె కృష్ణునితోఁగూడ స్వర్గమునకుఁ బోయినది. వీరు పారిజాతమును బెరికి తెచ్చుచుండగా “సురేశ్వరు వనపాలకు” లడ్డగించినారు. అపుడు గృష్ణుడేమో వారికిఁ బదు లివ్వఁబోయినాఁడు. “వారితో నీవేమి మాటాడెదవు, వెనుకకు రమ్మ”ని యామె గృష్ణునదలించి –

సీ॥ వినుఁడు సురేశ్వరు వనపాలకులు, వార్ధి
బొడమిన యీదివ్యభూరుహమున
కింద్రాణియెవ్వతె? యింద్రుండు నెవ్వడు?
తోడి యిందిరను గౌస్తుభము నెవ్వ
డధిపుఁడై ధరియించె నతఁడ సేకొనుగాక
తెక తేర విదియేమి యొకరిసొమ్మె!
యిదెనాదుపభునిచే నీవదాన్య నగంబు
నొడిపించికొని యేగుచున్నదాన

గీ॥ బలుకులేటికిఁ దాపీరపర్ణి యేని
మీ శచీదేవి తనదు ప్రాణేశుఁడైన
మఘవు నిటఁబంపి సత్యభామావిధేయు
చేత మరలంగఁ గొనుటెపో వాసితనము.

(పా. 4-58)

అని బింకముగ జవాబు చెప్పినది. కృష్ణుడు దన కామె యొసగిన "సత్యభామా విధేయుఁడన్న బిరుదును - పూల మాల వలె శిరస్సున ధరించినాఁడు. ఆ కృష్ణునకు సత్యభామ "పనిచిన పంపుసేయుట మహాప్రాభవ"మట! తొయ్యలులకు - హారములు గ్రుచ్చి యిచ్చుటన్నను (పా. 2-42) విసరుటలన్నను (పా. 1-109) లత్తుకలు దిద్దుటన్నను - కడకు వారి పాదములకు - రహస్య ముగా - నమస్కరించుటన్నను - నాటి పురుషులకుఁ దిక్కు లేనంత సంతోషము.

ఆ జగన్నాటక సూత్రధారి కృష్ణుఁడు - సాత్రాజితికి నమ స్కరించినపుడు - ఆమెగారి "పదద్వయీపాటల కాంతి - శ్రీకృష్ణుని" మౌళిమణిపంక్తికి వన్నె వెట్టినదని - ముక్కుతిమ్మన్న - యుబ్బిపోయి పొగడెను. ఆనాటి జనులు జూచిన యడవులుగూడ శబరకిరాతసమ్యక్కృత మన్మథశ్రమ విహార మహాకుఱలీకుడుంగ (కా. మ.)ములట! వారికి ముక్తిగూడ "తాటంకవళిగ" వచ్చి వనేగాని - రక్తి లేదు.

సామాన్య సంసారములందును - చిలుకకు మాటలు నేర్పుట - మయూరములకు నాట్యములు నేర్పుట - నాటి అల వాటేమో! శుకశారికాదులకుఁదోడు జింకలనుగూడ బెంచుచు న్నట్లు దోచును. ఆనాటి గృహములలోఁ బారావతములు "మదక లముగ" నెలుగించుచుండెడివి. రాజుల యంతఃపురములలో చిలుకలకు గోరువంకలకుఁ బలుకులు నేర్పను - మణియష్టుల మీది మయూరములకు "నాట్యము" నేర్పను - ప్రత్యేకమగు "డిపార్టుమెంటులే" యుండెను.

నాటి స్త్రీలేగాక బురుషులును - లలిత కళలపై - అధిక మైన - అపేక్షగనుపఱచిరి. "విద్యలందెల్ల సంగీతవిద్య మిగుల నుత్తమముగాదె" యన్న పలుకాడినది - చెలువలేగాదు - నాటి పురుషులుగూడ. కృష్ణదేవరాయలు గొప్పవైణికుఁడు. అతని యల్లుఁడుగూడ వైణికుఁడే అంతేగాదు. "నానా కళాపారీణుడు" గూడనట! ఆ నానా కళలేవియో మనకు వివరముగఁ దెలియదు. రాజుల యంతఃపురములందు నూర్లకొలది గాయనాచార్యులు, నాట్యాచార్యులుండెడివారు.

"వీణాపాణిం ధమపాణి" మనవలె "వెఱ్ఱిసంగీతము"ను గాక - యా కళా మర్మమెరిగి పాడుట వారికి వాడుక - ఇంటి యావిడలు "మేఘరంజనా" లాపము సేసి "పోషిత కలాపుల" నాడించెడువారట! చూడుకుడుత్తమ్మపాడిన "మేఘరంజని" రాగముతోఁ బ్రత్యక్షముగ వానలేవచ్చినవి. ప్రపదుఁడుదన్ను

వదలిపోయిన నాటి సాయంకాలమున - వరూధిని - తనదుఃఖ మంతయు నాట రాగముతోఁ చెప్పికొన్నది. ఆ తరువాత నామె దానిని ముట్టలేదు. మఱుదినమున "ప్రభాతాయాత వాతాహత ము"లై యాతంత్రులు - నాటనే ధ్వనించుచున్నవి. వరూధిని విరహోపచారములతో - నిముసము "పురుసత్తు" లేకున్నను, చెలికత్తెలు, వరూధినికిఁజెప్పి, "దేశాక్షిరాగమున"న కుఁదంత్రులు మార్పించినారు. గిరిక వీరికన్నను బండితురాలు. ఆమె "కాంభోజీ" రాగమెక్కడ దప్పిపోవునో! యని, జాగ్రత్తగా, రాగపర్ణముల వదలి వదలి యేడ్చినది. తన యష్ట మహిషలును సంగీతము నందు నారదునిదిద్ది తీర్చిన తర్వాత, శ్రీకృష్ణుఁడొక సంవత్సర మా విద్యలోని, తఱుగు మెఱుగులు సరిజేసినాఁడు. నారదుఁడు తుంబురుని వీణియను బుచ్చికొని పలికించి, "దానిశృతుల పెంపున" కచ్చెరు వడినాఁడట! గోదాదేవి తంబూరశృతితోను - దాని సహాయములేకయే - స్వతంత్రముగను (ఆ. 5-153) బాడఁ గలదు. కృష్ణరాయలనాఁడు - అనేకులు ప్రసిద్ధ సంగీత విద్వాం సులు "కర్ణాట" సంగీతమునకు భిక్షవెట్టిన "పురందరులు" వ్యాసరాయలు, కనకదాసు, వీరందరును కృష్ణరాయని కాలము నాటి వారే. బండారం లక్ష్మీనారాయణ, లొల్ల లక్ష్మీధరుఁడు - నాటిప్రసిద్ధ సంగీత శాస్త్రకర్తలు. అళియరాముఁడు - తల్లికోట యుద్ధమునకుఁ బ్రయాణమైనపుడు - అతని వెంటపోయిన బ్రహ్మాండమైన బలఁగముతోఁబాటు - 4876 విద్వాంసులు, 5687 కవులు, 569 ఖడ్డీతాళాలవారు, 479 మంది కేవలము -

తాళాగాంధ్రుండిరి. మన పురాణములందు - శివుడు "మదనాంతకుఁడై"నను - నాటి కవులు పట్టు బట్టి - మన్మథునెన్నిమారులో గెలిపించిరి. (పా.) అనాటి విటులు కామినీగోష్ఠితోఁ బ్రౌఢములైన చూపులతో - యువతిభుక్త పరిధాన యుక్తులై" నిశ్శంకముగాఁదిరిగిరి. వారి నెవ్వరుగాదన్నవారే లేరు. వైదికులగువారు గూడ "విపంచీస్వరంబున" జటలు సెప్పిన రోజులవి. నేటికిని - చక్కని వేదపండితు లెవరైన "జట" పలికినచో - వీణనో - గోటివాద్యమునో వాయించినట్లే యుండును. కాళహస్తి మాహాత్మ్యమున జంగముఁడాడిన మాటలు - నాటి రసికత (కా. మ. 1-37) యెంత వెక్కస మైనదోఁ దెలుపును.

"అనందో బ్రహ్మ యనియు" సశరీరస్వర్గసుఖమనియు "లాలసత"ను వారెంత ప్రస్తుతించినను సాంసారిక జీవన సౌందర్యమును బొత్తిగ నాటిజనులు ధృణీకరింపలేదు. ధర్మబద్ధమైన సాంసారిక జీవన సౌందర్యము ప్రవరుని జీవితమున మనకుఁ గనిపించును. విష్ణుచిత్తుని భార్యగూడ ప్రవరుని భార్యవంటిదే. ఆనాటి సాంసారిక జీవన సౌందర్యమును దెలుపుటకు ముత్తెమువంటి యుదాహరణము "సుగాత్రీ శాలినుల" ప్రణయ గాథ. ఆ యిఱుపాత్రలను సృష్టించిన పింగళి సూరన్న ధన్యాతి ధన్యుఁడు. ఆ కాలమునాటి బాహ్యశృంగార విదాఘములందు తిరిగి తిరిగి వేసారిన మన హృదయములకుఁ చలిపందిరి "వంటిది" సుగాత్రీ శాలీనులకథ. ఆమె వశిత్వము, ధర్మదృష్టి - పతిప్రేమ - వీనివెనుక నలగుచున్న - విరహము - భోగాభి

లాప - నిరాశ - ఈ భావశబలతతో - నొక యపూర్వవ్యక్తిగా - సుగాత్రి తయారైనది. ఆనాటి తక్కిన నాయికలందఱు "కలవంటి వారు" సుగాత్రి యొక్కతె సత్యమువంటిది.

విజయనగరము నాటి సాహిత్యమంతయు - లత్తుకలు మృగనాభిమకరికలు, కుంకుమ పత్రభంగములు, అంగదట్టములు, చంద్రికపావడలు, సన్నగావులు - చేర్చుక్కలు, సింధూరములు, చీనాంశుకధట్టంబులు - ఇవి ఒకజాతివి. తొంగలిరెప్పలు - సెలవివాఱునవ్వులు - నర్మగర్భములు - చిడిముడిచూపులు - గరడిముచ్చుతనములు, జంకెనలు, దిసంతులు, చిలికినవ్వులు, కనుగవపిన్ననవ్వులు - ఇవి యొక జాతివి. ఇంతగాక మరేమున్నది.

ఆ జనులు - భోగులు - కార్యశూరులు - విజయ గర్వితులు. అందుచే ఆజాతి ధర్మమేను మఱచి - "లాలసత"కు మఱగినది. అగుణము వారిని చంపినది, అయిననేమి! ముహూర్తం జ్వలితంతేజో నతు ధూమాయితం చిరమ్.

శ్రీ లలితా ప్రింటర్స్, కడప.

A Vidyodaya Publication Rs. 1-4-0

Rayalanati Rasikatha Jeevanam Puttaparthi.